

OMGEVINGSLAB FRYSLÂN

Bouwsteen Fries Platteland

HOOFDDOCUMENT

opgesteld door

European Tourism Futures Institute (ETFI)
NHL Stenden Hogeschool, Leeuwarden

Contact

dr. Stefan Hartman
(e.) stefan.hartman@stenden.com
(t.) 06 421 63 876

Stenden

Inhoudsopgave

1. INTRODUCTIE: HET OMGEVINGSLAB FRIES PLATTELAND?	3
2. SYNTHESE OMGEVINGSLAB FRIES PLATTELAND	5
2.1. Toekomstscenario's	5
2.2. Themaoverzicht	7
3. "MENGPANEEL" VOOR HET FRIES PLATTELAND	10
3.1. Het "MENGPANEEL FRIES PLATTELAND"	10
3.2. De "GEBRUIKSAANWIJZING" voor het mengpaneel in de praktijk	17
3.3. De "BASISKENNIS" bij het gebruiken van het mengpaneel	20
BIJLAGE 1: PROCESVERSLAG	23
BIJLAGE 2: TRENDS & ONTWIKKELINGEN ZOALS GEFORMULEERD DOOR MIENSKIP	45
BIJLAGE 3: GEVOLGEN VAN SCENARIO'S ZOALS GEFORMULEERD DOOR MIENSKIP	51
BIJLAGE 4: DE "INDRUK" DIE DE MIENSKIP GEEFT	58
BIJLAGE 5: OPBRENGST POP-UP WORKSHOPS JONGEREN	62
BIJLAGE 6: AAN DEZE RAPPORTAGE WERKTEN MEE	64

a.

1. INTRODUCTIE: HET OMGEVINGSLAB FRIES PLATTELAND?

Het Omgevingslab Fries Platteland is geïnitieerd om een dialoog aan te gaan met de Friese samenleving, de mienskip, over de toekomst van het platteland. Deelnemers aan verschillende werksessies hebben zich gebogen over samenhangende vraagstukken. Welke ontwikkelingen komen op ons af waar rekening mee moet worden gehouden? Wat zijn de gevolgen voor het platteland? Welke kansen ontstaan er? Welke uitdagingen zien ontstaan? Wat is wenselijk en wat is onwenselijk? Uitgedaagd met deze vragen is men met elkaar in gesprek gegaan, in zogenoemde “*Omgevingslabs Fries Platteland*”.

In de Omgevingslabs Fries Platteland stond de dialoog centraal. De Omgevingslabs zijn opgezet volgens de principes van scenarioplanning (zie hoofdstuk 2 en bijlage 1). Alle deelnemers hebben de ruimte gekregen om zijn of haar input te geven en deze toe te lichten. In de Omgevingslabs deelt men kennis, inzichten en ook wilde ideeën. Er ontstaat daardoor discussie en vanuit die discussie werkt men toe naar een samen gecreëerd beeld van de kansen en uitdagingen voor de toekomst (ook wel co-creatie of ‘citizen science’ genoemd). In de Omgevingslabs ontstaan er gesprekken. Uit die gesprekken komen belangrijke thema’s, keuzedilemma’s en urgenties naar voren die er toe doen voor omgevingsvisies en die vragen om het nemen van acties en het maken van keuzes.

NB: Wat binnen het Omgevingslab Fries Platteland is opgehaald is opgenomen in de toekomstscenario’s en de uitwerking daarvan. Wat niet ter tafel is gekomen tijdens de bijeenkomsten heeft logischerwijs geen plek gekregen in deze rapportages.

De opbrengst van het Omgevingslab Fries Platteland bestaat uit drie delen:

1. De “SYNTHESE” van omgevingslabs. De Synthese is een beknopt overzicht van de resultaten en een overzicht van de meest opvallende punten die uit de Omgevingslabs Fries Platteland naar voren komen.
2. Het “PROCESVERSLAG” van de opbrengsten van het Omgevingslab Fries Platteland. Dit verslag is bedoeld als terugkoppeling naar de deelnemers aan de omgevingslabs. Voor de leesbaarheid is deze opgenomen in bijlage 1.
3. Het “MENGANEEL FRIES PLATTELAND” met bijbehorende gebruiksaanwijzing. Dit hoofdstuk kent als doelgroep/lezerspubliek de opstellers van omgevingsvisies die in samenspraak met hun bestuurders tot een passend invulling van de omgevingsvisie moeten. Het *Mengpaneel Fries Platteland* is het instrument dat de overheidspartijen in Fryslân kunnen (gaan) gebruiken om hun omgevingsvisies te maken. Het mengpaneel geeft relevante informatie en kan aangevuld worden met andere informatiebronnen zoals om in het onderdeel ‘gebruiksaanwijzing’ wordt uitgelegd.

OMGEVINGSLAB FRYSLÂN?

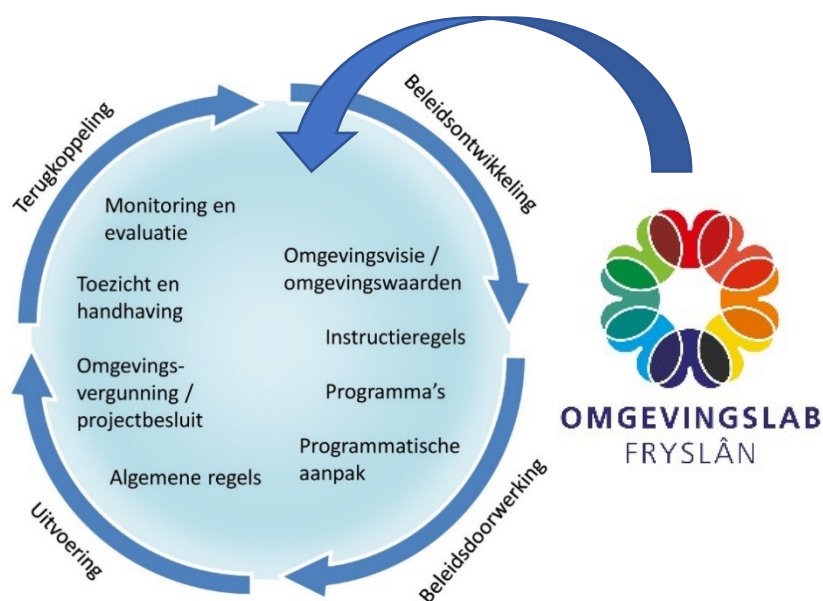
Het Omgevingslab Fryslân is een overkoepelend begrip voor alle dialogen rondom belangrijke onderwerpen voor de omgevingsvisies van de overheden in Fryslân. De website www.omgevingslab.frl is opgezet als digitaal platform voor het verzamelen en verspreiden van opgehaalde informatie. Het Omgevingslab Fryslân is een initiatief van De Friese Aanpak – een samenwerkingsverband van de Friese Gemeente, de provincie Fryslân en het Wetterskip Fryslân. Het Omgevingslab Fries Platteland richt zich specifiek op het platteland. Andere Omgevingslabs richten zich primair op onderwerpen als energie, steden & dorpen, modern bestuur. De output van de verschillende omgevingslabs zijn bouwstenen die bruikbaar zijn voor de omgevingsvisies. Deze worden zoveel mogelijk integraal weergegeven.

De omgevingswet als reactie op een veranderende samenleving

Aanleiding voor het Omgevingslab Fries Platteland is het feit dat de Omgevingswet er aan komt. De inwerkingtreding zal waarschijnlijk 2021 zijn. De Omgevingswet beoogt een vereenvoudiging van wet- en regelgeving en een stimulans om op meer integrale wijze met de leefomgeving om te gaan dan tot nu toe in de wereld van beleid, wet- en regelgeving het geval was. Dit is nodig met name omdat de huidige samenleving continu en in vrij hoog tempo verandert. In de toekomst zal dat niet anders zijn en daar wordt het wettelijke kader momenteel op aangepast.

Belangrijk onderdeel binnen de Omgevingswet is dat overheden een omgevingsvisie moeten opstellen en vaststellen. De omgevingsvisie bevat een perspectief op de inrichting, invulling en ontwikkeling van het grondgebied. Het is de wens binnen de Omgevingswet om in een vroeg stadium veel belanghebbenden (stakeholders, actoren) te betrekken bij het maken van deze visie. In Fryslân is daarom het Omgevingslab Fryslân in het leven geroepen. Binnen het Omgevingslab Fryslân worden dialogen opgezet rondom verschillende thema's. De uitkomsten worden gebruikt als input voor de omgevingsvisies die de Friese gemeenten en de provincie Fryslân gaan opstellen.

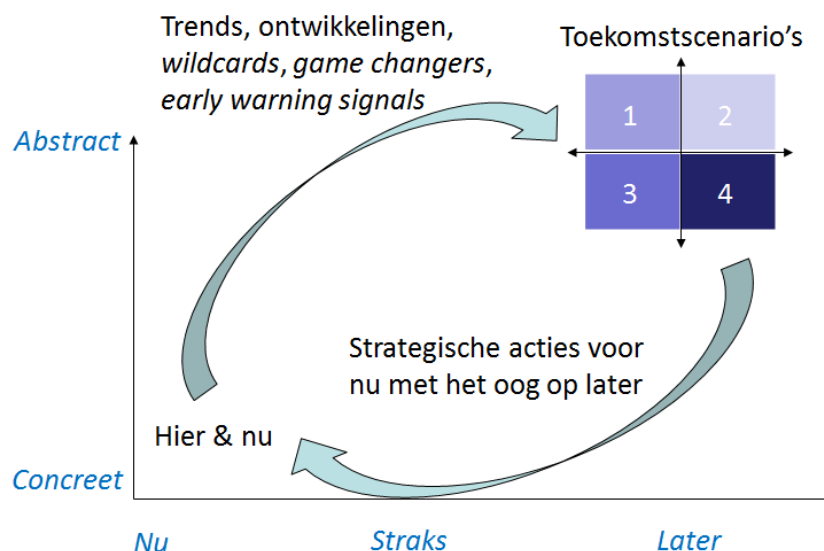
De omgevingsvisies zijn een belangrijk startpunt in de verdere uitwerking van het overheidsbeleid en de handhaving daarvan. De Rijksoverheid geeft middels de onderstaande figuur een overzicht van essentiële stappen in de cyclus van planning en uitvoering van de Omgevingswet. Het Omgevingslab Fries Platteland zit dus aan de voorkant van de cyclus – zoals ook aangegeven in de figuur.

2. SYNTHESE OMGEVINGSLAB FRIES PLATTELAND

2.1. Toekomstscenario's

Binnen het Omgevingslab Fries Platteland is een methodiek van scenarioplanning toegepast. De bijeenkomsten van het Omgevingslab Fries Platteland zijn begeleid door het European Tourism Futures Institute (ETFI – www.etfi.eu) van NHL Stenden Hogeschool. Er is gekozen voor een vorm van scenarioplanning die uit gaat van het standpunt dat de toekomst niet met 100% zekerheid te voorspellen is. De maatschappij is te dynamisch en complex en er zijn allerlei ontwikkelingen op gebied van bijvoorbeeld klimaatverandering, demografie en technologische ontwikkelingen die vrijwel autonoom plaatsvinden en drijvende krachten kunnen zijn door verandering op lokaal of regionaal niveau. Omdat de toekomst zich niet laat voorspellen is het beter om te anticiperen op mogelijke toekomst. Hiertoe zijn in het Omgevingslab Fries Platteland een aantal stappen doorlopen. Als kapstok is de “scenariocycclus”, zie onderstaand figuur, gebruikt om de aanpak te structureren. Een uitgebreid procesverslag met alle stappen in detail uitgewerkt is te vinden in bijlage 1.

Het deelnemersveld bestond uit zeer diverse groepen met diverse achtergronden. Ongeveer de helft bestond uit mensen die vaker meedenken bij overheidstrajecten. Daarnaast was er een grote groep 'unusual suspects' zoals vertegenwoordigers van dorpsbelangen, jonge boeren, studenten en ondernemers. Vanwege de enigszins ondervertegenwoordiging vanuit jongeren is er aanvullend actie ondernomen om hun inbreng op te halen door middel van pop-up workshops. Daar hebben 225 MBO- en HBO-studenten aan meegewerkt. Bij een open proces is het juist belangrijk dat de (beroeps)professionals in gesprek gaan met de niet-professionals. Zo komen kennis en kunde van beide groepen samen in de resultaten van het Lab. De grootte van de groep die heeft ingebracht is voor het resultaat niet persé heel belangrijk. Belangrijker is het om een diversiteit van kennis, standpunten en meningen bij elkaar te brengen en op basis daarvan samen in gesprek te gaan. Met de opgehaalde inbreng, afkomstig uit een zeer divers deelnemersveld, ontstaat er een uitgebreid overzicht en inzicht in wat er in de samenleving leeft. Wat echter niet kan is de voorkeuren van de deelnemende groep één-op-één te vertalen of generaliseren naar de hele Friese samenleving. Het is altijd van belang om rekening te houden met regiospecifieke eigenschappen om aan te blijven sluiten bij de gebiedspecifieke context.

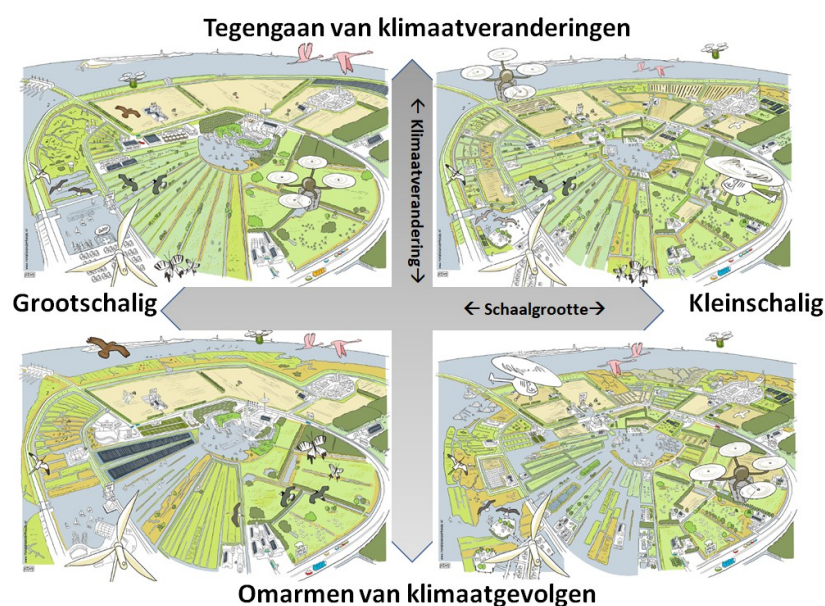
Hoe ziet de scenariocycclus er uit in de praktijk van het Omgevingslab Fries Platteland? Vanuit het hier-en-nu kijken deelnemers met elkaar naar de toekomst aan de hand van trends, ontwikkelingen en mogelijk plotselinge invloedrijke gebeurtenissen (de 'wild cards') waar Fryslân mee te maken gaat krijgen. Men kijkt met de blik "van buiten naar binnen" naar het Fries Platteland: de trends en ontwikkelingen die *van buiten af* komen op Friesland af komen waar men rekening mee moet houden. De centrale startvraag luidde daarbij:

"Hoe kunnen de komende 15 jaar alle gebruiksfuncties in het platteland samen gaan met de kwaliteiten van de omgeving?".

In een interactieve werksessie hebben deelnemers elkaars denkrichtingen besproken. Daarna hebben de deelnemers gezamenlijk naar de belangrijkste onzekerheden gezocht en deze ook benoemd. Uit de resultaten kwamen twee zogenaamde kernonzekerheden naar voren die als uitgangspunt zijn genomen voor de toekomstscenario's (zie bijlage 1 voor de werkwijze en verdere toelichting). Deze factoren zijn:

1. **Schaalgrootte** (grootschaligheid versus kleinschaligheid): Blijft schaalvergroting van organisaties, bedrijven en landschapstypen een heel belangrijke ontwikkeling of wordt het juist een ontwikkeling naar kleinschaligheid van gebruik en inrichting van het Friese Platteland?
2. **Het omgaan met klimaatgevolgen** (tegengaan versus omarmen): Worden de gevolgen van klimaatverandering zoals verzilting en wateroverlast zoveel mogelijk tegengegaan of worden deze gevolgen gezien als kans en omarmd en ontstaan er nieuwe vormen van bedrijvigheid?

De twee bovengenoemde factoren zijn gecombineerd in een assenkruis om zo tot een viertal toekomstscenario's te komen. Zie onderstaande figuur voor eerste indruk, bijlage 1 voor een uitwerking in meer detail en www.omgevingslab.frl voor de animatie met voice-over. De scenario's zijn nadrukkelijk géén eindbeelden. Het zijn beelden van ontwikkelingsrichtingen die elk plausibel zijn en waarop men middels omgevingsvisies kan anticiperen. Bovendien, de scenario's zijn met name opgesteld als *middel* voor verder gesprek over de toekomst van het Fries Platteland. Dit is ook gebeurd, wederom in interactieve werkbijeenkomsten. Per scenario zijn gevolgen benoemd voor het Friese Platteland waar de Friese samenleving op kan anticiperen en de mate waarin deze gevolgen wenselijk of onwenselijk zijn.

Visualisaties door: Studio Ronald van der Heide

2.2. Themaoverzicht

Het Omgevingslab Fries Platteland heeft een veelheid aan informatie opgeleverd. De resultaten worden in de opvolgende hoofdstukken en bijlagen in detail besproken. De rode draad in de dialoog laat zien dat er op een hoger abstractieniveau over een aantal grote thema's overeenstemming lijkt te zijn (een discourse). Het gaat hierbij om onderwerpen die in alle bijeenkomsten naar voren zijn gekomen – de resultaten laten zien dat er op deze thema's binnen Friesland geen duidelijke regionale verschillen zijn benoemd. Wat opvalt is dat men:

- Verwacht dat de ontwikkeling van schaalgrootte van landschap/bedrijven/overheden, technologische ontwikkelingen en de wijze waarop we omgaan met klimaatverandering het meest belangrijk zijn voor de toekomst van het Friese platteland. Jongeren denken daar niet heel anders over, maar zien toename van toerisme met als gevolg een toenemende toeristenstroom en toenemende ruimtevrage voor faciliteiten ook als belangrijk onderwerp voor de toekomst van het Friese platteland.
- Een zorg heeft als het gaat om grootschaligheid en schaalvergroting van o.a. de landbouw, multinationals, opschaling (publieke)organisaties.
- Dit heeft te maken met zit in het gevoel van controleverlies, kwetsbaarheid, afstand tot de burger, eentonigheid, functiescheiding en landschapspijn. Er is een wens voor een bepaalde mate van kleinschaligheid ten behoeve van landschapsdiversiteit die als kwaliteit wordt ervaren (icm functiemenging), lokale zeggenschap en invloed op de processen die het Fries Platteland en haar identiteit beïnvloeden
- Onderkent dat grootschaligheid efficiënt en effectief kan zijn, bijvoorbeeld in relatie tot landbouw voor de wereldmarkt, maar niet per sé als de beste manier of beste oplossing om met vraagstukken om te gaan – omdat grootschaligheid ook een mate van afhankelijkheid en daarmee kwetsbaarheid kent, er afstand tot burger kan ontstaan en het onzeker is of het platteland de grootschaligheid in voldoende mate kan absorberen zonder te veel (aan identiteit) te verliezen. De vraag/het zorgpunt is in welke mate schaalgrootte en vergroting, en specifiek van de landbouw, wel of niet past bij ruimtelijke kwaliteit/landschapstypen/landschapskwaliteit/natuur/ menselijke maat?
- De afhankelijkheid van grote spelers (werkgelegenheid) kwetsbaar vindt en een stabiele basis ziet in (familie en MKB) bedrijven met regionale binding.
- Veel belang hecht aan biodiversiteit. Enerzijds als tegenreactie op schaalvergroting en grootschaligheid en op de (gepercipieerde) uitputting en rationalisering van het landschap. Anderzijds ten behoeve van weidevogels, identiteit, landschapskwaliteit en aantrekkelijkheid van het landschap.
- De identiteit van plekken als zeer belangrijk ervaart. Men is onzeker of plaatsidentiteit kan standhouden gezien de (macro)sociaaleconomische, klimatologische en demografische ontwikkelingen die van invloed gaan zijn op Friesland. Aantrekkelijkheid en beleefbaarheid van het landschap is belangrijk. Diversiteit speelt een rol maar het landschap moet niet rommelig worden (zie angst van schaalvergroting en het gevaar van landschapspijn in relatie tot natuur, landschap, landbouw).
- Vaak de wens heeft geuit om burgers meer te betrekken bij ingrepen die invloed hebben op inrichting van hun leefomgeving. De verwachting is dat men dan meer verbonden is met deze ingrepen en bovendien de identiteit en kwaliteit van de eigen omgeving versterkt worden.
- Interesse toont in de gebiedscoöperatie als vehikel voor het regelen van (regionale) activiteiten.
- Geen oneindig vertrouwen heeft in danwel (financieel) draagvlak ziet voor de technische oplossingen in de strijd tegen de gevolgen van klimaatverandering, maar op korte en middellange termijn deze wel prefereert omwille van behoud van (gevoel van) veiligheid en

stabiliteit voor landschappelijke inrichting en gebruik. Het daarentegen omarmen van klimaatverandering en daarbij meer ruimte geven aan natuurlijke processen die tot veel innovatie kunnen leiden (nieuwe teelten, ander waterbeheer, nieuwe doelgroepen toerisme). Maar men ook daarbij wel zorgen houdt over de veiligheid.

- Behoeft heeft aan duidelijkheid over de mate van “speelruimte” die er is in beleid voor ondernemers, organisaties en maatschappelijke initiatieven (kaders vs. vrijheid).
- Er een kennisbehoefte is als het gaat om de ontwikkeling van en het omgaan met “Grote Transities” zoals klimaatverandering, ontwikkelingen landbouw, mobiliteit, demografie & krimp enzovoort. Welke kennis is er? Waar is deze kennis openbaar te vinden? Welke bronnen nemen de overheidspartijen als uitgangspunt/waarheid?
- Niet unaniem is over het meest wenselijke scenario. Echter, scenario 2 wordt door een meerderheid gezien als meest realistische scenario. De veiligheid die de betrouwbare kustverdediging biedt wordt als belangrijk ervaren en kleinschaligheid wordt ervaren als passend bij de maatschappij, het landschap en de uitdagingen die op Friesland af komen.
- Een hang heeft naar kleinschaligheid en naar een dynamisch landschap (scenario's 2 en 4)
- Er weinig gesproken is over de onderwerpen milieu, circulaire economie en technologie. Men vindt wel dat technologie een belangrijke ontwikkeling is met invloed op de toekomst van het Friese platteland.
- Geen duidelijke verschillen naar voren komen tussen regio's. Wellicht zijn de onderwerpen, dilemma's en type oplossingen niet wezenlijk verschillend. Hoe men oplossingen concreet invult kan wel verschillend zijn. Uit de labs komt dat echter niet naar voren

Wat verder opvalt is dat beeld van jongeren niet wezenlijk anders is:

- Jongeren geven op de vraag: ‘Wat zijn volgens jou belangrijke onderwerpen voor het Friese Platteland van de Toekomst?’ de volgende top 3 antwoorden: 1.) schaalvergroting van bedrijven met als gevolg meer ruimte voor bebouwing, energieproductie en minder ruimte voor natuur, 2.) klimaatveranderingen met als implicatie het toenemend belang van duurzaamheid en het omarmen van water voor gebruiksfuncties als recreatie en waterwonen, 3.) toename toerisme met als gevolg een toenemende toeristenstroom en toenemende ruimtevrage voor faciliteiten.
- Jongeren verwachten a) dat klimaatverandering zeer veel aandacht gaat krijgen, b) dat de landbouwsector grootschalig wordt terwijl de meeste jongeren willen dat de schaalgrootte gelijk blijft c) dat de recreatie grootschaliger wordt en dat d) natuurgebieden kleinschaliger worden terwijl zij willen dat natuur grootschaliger wordt.

Uit de Omgevingslabs Fries Platteland zijn bovendien de volgende integrale vraagstukken te destilleren. Deze vraagstukken komen herhaaldelijk terug in verschillende discussies die zijn gevoerd. Deze integrale vraagstukken zijn:

- **SCHAALGROOTTE:** grootschalig versus kleinschalig
Er is een zorg over grootschaligheid en schaalvergroting van o.a. de landbouw, multinationals, opschaling (publieke) organisaties. Dit heeft te maken met het gevoel van controleverlies, kwetsbaarheid, afstand tot de burger, eentonigheid, industrialisering van het landschap, afname biodiversiteit, functiescheiding en landschapspijn dat leidt tot identiteitsverlies. Er is een wens voor een bepaalde mate van kleinschaligheid (menselijke maat) ten behoeve van landschaps- en biodiversiteit wat als kwaliteit wordt ervaren (i.c.m. functiemenging), lokaal zeggenschap en invloed over de processen die het Fries Platteland en haar identiteit beïnvloeden.
- **“SPEELRUIMTE”:** kaders/overheid versus vrijheid/maatschappij
Enerzijds is er behoefte aan speelruimte voor lokale ondernemers, bewoners en organisaties om

initiatieven naar eigen inzicht te kunnen ontplooien. Anderzijds is er behoefte aan het trekken van grenzen middels wet- en regelgeving, bijvoorbeeld om (juridische) zekerheid te krijgen, om negatieve impact te voorkomen of te minimaliseren, of juist om kwaliteit te stimuleren. Afstemming of coördinatie tussen kaders en initiatieven – al dan niet via gebiedscoöperaties – is daarbij een randvoorwaarde.

3. “MENGPANEEL” VOOR HET FRIES PLATTELAND

Het Omgevingslab Fries Platteland is primair opgezet om voeding te geven voor het opstellen van omgevingsvisies. De opbrengsten zijn te gebruiken in trajecten door de volgende onderdelen in acht te nemen:

- Het **“MENGPANEEL FRIES PLATTELAND”** met een overzicht van belangrijke thema's en bijbehorende keuzedilemma's die door de mienskip benoemd zijn.
- De **“GEBRUIKSAANWIJZING”** om het Mengpaneel Fries Platteland te gebruiken in de planningspraktijk
- De **“BASISKENNIS”** die men in het achterhoofd moet nemen bij het bedienen van het Mengpaneel Fries Platteland.
- De **“INDRUK”** die de mienskip geeft als het gaat om de wenselijkheid en onwenselijkheid van keuzes binnen de afzonderlijke dilemma's.

3.1. Het “MENGPANEEL FRIES PLATTELAND”

Uit het Omgevingslab zijn thema's gekomen die er toe doen voor de mienskip. In ronde 1 van het Omgevingslab heeft men drijvende krachten benoemd die voor verandering (kunnen) gaan zorgen. Elk van deze veranderingen kan zich op verschillende manieren uiten of zich in verschillende richtingen ontwikkelen. Bij klimaatverandering ging het bijvoorbeeld om enerzijds het omarmen van gevolgen en anderzijds het tegengaan van gevolgen. Hierdoor ontstaat inzicht in keuzedilemma's.

In ronde 2 van het Omgevingslab zijn de scenario's uitgewerkt aan de hand van de vooraf als startpunt aangegeven thema's natuur, landbouw en recreatie waaraan de deelnemers zelf allerlei aanvullende thema's hebben toegevoegd, zoals landschap, klimaat & water, leefbaarheid en energie. De opbrengst is samengevat in een themaoverzicht (zie pagina 12 en verder) waarvan het logischerwijs de verwachting is dat deze een plek (kunnen) krijgen in de Friese omgevingsvisies. Het zijn thema's waarvan men vindt dat ze er toe doen, dat er keuzes gemaakt moeten worden, of dat er acties nodig zijn met het oog op een goede, toekomstbestendige inrichting en gebruik van het Fries Platteland.

De thema's zijn eveneens uitgewerkt door deelnemers zelf door hen per scenario gevolgen te laten benoemen - gevolgen die veelvuldig (lijnrecht) tegen over elkaar staan, elkaar uitsluiten en daarmee inzicht geven in belangrijke keuzedilemma's. Bijvoorbeeld schaalgrootte: zet de grootschaligheid en schaalvergroting van organisaties, bedrijven en landschapstypen door of zien we een tegentrend werkelijkheid worden waarin er ruimte is voor kleinschaligheid? Worden de gevolgen van klimaatverandering zoals verzilting, vernatting en verzuring met man en macht tegen gegaan of worden deze gevolgen omarmt, ziet men kansen en ontstaan er nieuwe vormen van bedrijvigheid? De keuzedilemma's laten zien dat er veel verschillende keuzeopties zijn.

De 10 thema's en de bijbehorende dilemma's die uit het Omgevingslab naar voren kwamen zijn in het Mengpaneel Fries Platteland. De uitleg van de keuzedilemma's is naderhand toegevoegd - met de discussies die tijdens de Omgevingslabs zijn gevoerd als leidraad.

De thema's en keuzedilemma's tezamen vormen als het ware een mengpaneel, het *Mengpaneel Fries Platteland*. Een mengpaneel bestaat uit schuifjes die op een gewenste stand zijn in te stellen, waarbij de instellingen van het mengpaneel de uitkomst bepalen. Evenzo is het *Mengpaneel Fries Platteland* opgebouwd uit thema's en per thema een aantal keuzedilemma's. Dit wordt in de serie onderstaande tabellen gegeven. Per thema zijn keuzedilemma's gegeven die als het ware “schuifjes” op

het mengpaneel zijn. Bij elk keuzedilemma is het schuifje een bepaalde kant op te duwen, in de gewenste richting, door daarvoor te kiezen. Het mengpaneel is vrij omvangrijk wat ook laat zien dat er ten aanzien van het platteland veel gespreksonderwerpen en veel verschillende keuzeopties zijn.

Het instellen van het mengpaneel hangt af van de keuzes die de bestuurders maken. Vergelijk dit met de Rijksoverheid die voor bestuurlijke afwegingsruimte werkt met het “mengpaneel milieu” (<http://www.omgevingsweb.nl/cms/files/2017-04/infographic-mengpaneel-milieu.pdf>).

Hoe het mengpaneel wordt ingesteld kan uiteraard sterk afhangen per gemeente door bijvoorbeeld verschillen in politieke samenstelling, andere landschapstypen, andere sociaaleconomische structuur, keuzedilemma's zijn al uitgekristalliseerd, etc. Bovendien worden er keuzes gemaakt door de EU, de Rijksoverheid of provincies die de bewegingsvrijheid op sommige thema's (goed)deels inperkt. Denk daarbij bijvoorbeeld aan normstellingen voor fijnstof, maximale geluidsbelasting, geurhinder, etc.

Omdat het Mengpaneel Fries Platteland is gebaseerd op de Omgevingslabs kan het vanuit gemeenteperspectief zijn dat het mengpaneel niet als 100% volledig wordt ervaren. Immers, wat in de bijeenkomsten is genoemd is in het mengpaneel meegenomen, wat niet genoemd is blijft achterwege en kan (of moet!) toegevoegd worden. In het hoofdstuk “gebruiksaanwijzing” staat beschreven hoe men het mengpaneel kan aanpassen. Het Mengpaneel Fries Platteland zoals deze in het onderstaande wordt gepresenteerd geeft weliswaar een raamwerk, dat de partners van de DFA kunnen aanvullen waar mogelijk en wenselijk – al dan niet met hulp van externe partijen.

INDRUK DIE DE MIENSKIP ONS GEEFT

De mienskip heeft zich in de Labs Fries Platteland ook uitgesproken. Per scenario zijn gevolgen die wenselijk zijn benoemd en gevolgen die onwenselijk zijn. Deze indruk is tevens verwerkt in de synthese (hoofdstuk 2) en in detail te vinden in bijlage 4. Als gevolgen wenselijk zijn aangemerkt staat er een (+) voor, als deze als onwenselijk zijn aangemerkt staat er een (-) voor. Het is aan te bevelen om voor regio-specifieke situaties de wenselijkheden en onwenselijkheden verder aan te vullen. Uitwisseling van kennis- en ervaring door partners binnen De Friese Aanpak (DFA) is bruikbaar om meer grip te krijgen op de wenselijkheden en onwenselijkheden.

NATUUR

1. Grote, aaneengesloten gebieden <i>Natuurgebieden zijn samengevoegd zodat er grote oppervlaktes ontstaan</i>	1. Netwerkstructuur <i>Samenhangende kleinere gebieden die tezamen een groter geheel vormt</i>
2. Functies scheiden <i>Functies als wonen, landbouw, natuur, recreatie, water worden ruimtelijk-functioneel gescheiden van elkaar. Scheidslijn is (duidelijk) herkenbaar</i>	2. Verweven functies <i>Functies lopen in elkaar over. Duidelijke scheidslijnen ontbreken of zijn niet herkenbaar. Gebieden zijn multifunctioneel</i>
3. Biodiversiteit neemt af <i>Door de hoeveelheid functies (landbouw, water, infrastructuur, recreatie) die een plek moeten krijgen komt biodiversiteit in het gedring</i>	3. Biodiversiteit neemt toe <i>Biodiversiteit wordt geprioriteerd en er wordt actief geïnvesteerd in het versterken van de biodiversiteit</i>
4. Verdroging <i>Klimaatverandering zorgt voor verdroging dat plaatselijk vaker en langduriger voor kan komen</i>	4. Vernatting <i>Klimaatverandering zorgt voor vernatting dat plaatselijk vaker en langduriger voor kan komen</i>
5. Gezondheid voor flora & fauna <i>Uitgangspunt is de gezondheid van flora & fauna boven andere belangen, functies en ruimtelijk-economische ontwikkelingen</i>	5. Gezondheid voor mens <i>Uitgangspunt is de gezondheid van de mens boven andere belangen, functies en ruimtelijk-economische ontwikkelingen.</i>
6. Waardevol <i>Natuur heeft een intrinsieke waarde, natuurwaarden zijn belangrijk en moeten beschermd worden tegen</i>	6. Waardegevend <i>Natuur biedt ecosysteemdiensten en grondstoffen die gebruikt en benut moeten (kunnen) worden</i>
7. Parklandschap ("de-wilding") <i>Natuur moet controleerbaar, gecultiveerd zijn door de mens zodat er bijvoorbeeld geen onverwachte soorten, ziektes ontstaan</i>	7. Nieuwe wildernis ("re-wilding") <i>Natuur mag verwilderen. Er mag ruimte zijn voor spontane natuur waar de natuur haar gang kan gaan zonder menselijk ingrijpen</i>

RECREATIE & TOERISME

1. Massa <i>Grote groepen mensen aantrekken en er voor zorgen dat deze veel besteden is het credo</i>	1. Niche <i>Richten op specifieke 'special interest' doelgroepen. Schaalomvang is van ondergeschikt belang.</i>
2. Focus, clustering <i>Toeristisch-recreatieve ontwikkelingen in specifieke zones of clusters toelaten. Daarbuiten niet of onder strenge voorwaarden (vgl. ladder v duurzame verstedelijking / leisure ladder)</i>	2. Spreiding <i>Recreatie en toerisme moet overal een plek kunnen krijgen, ook buiten de traditionele kernen en clusters.</i>
3. Grootschaligheid <i>Inzet op 'grote trekkers' of parels die zichtbaar zijn op (inter)nationaal niveau en bezoekersstromen op gang brengen naar een specifiek punt</i>	3. Kleinschalig <i>Aanbod is kleinschalig, veel MKB, geen grote vervoersstromen naar één punt</i>
4. Permanent <i>Faciliteiten zijn permanent en zijn liefst jaarrond open.</i>	4. Pop-up/tijdelijk <i>Faciliteiten komen en gaan. Ze worden voor korte periode gebouwd en afgebroken als de tijd er op zit. Een continu proces van nieuwe concepten proberen</i>
5. Virtual reality <i>Virtual reality maakt dat plekken en activiteiten wel beleefbaar zijn zonder dat een reis nodig is – hoewel het daar wel toe kan aanzetten</i>	5. Augmented reality <i>Augmented reality is een techniek om via mobiele devices een extra digitale laag aan het landschap/faciliteit toe te voegen.</i>

6. Routes & arrangementen Middels branding en marketing verbindingen leggen en producten maken op basis van bestaand aanbod	6. Ontwikkeling fysiek aanbod Bestaande aanbod fysiek verbeteren, vernieuwen, toevoegen. Tegen gaan van verkrotting, verpaupering, einde levenscyclus bedrijven
7. Entertainment Focus op vermaak en plezier. Initiatieven draaien meer om activiteiten en minder op de plek waar ze plaatsvinden.	7. Gebiedsgericht Initiatieven draaien sterk om de plek waar of waarin ze plaatsvinden.
8. Waterrecreatie Ontwikkelen van watersport, vergroten van waterbeleving, kust- en strandbeleving	8. Recreatie op land Toegankelijkheid, bereikbaarheid en beleefbaarheid van plekken vergroten
9. Internationale markt/oriëntatie Een externe focus op de internationale gast. Faciliteiten aanpassen en maatregelen treffen in lijn met verwachtingen van internationale gast	9. Lokale-regionale markt/oriëntatie Een interne focus op de bezoekers uit de regio: bewoners als recreanten, regio-inwoners als toerist (nabijheidstoerisme)

 LANDSCHAP	
1. Harde kustlijn De kustzone wordt gekenmerkt door een harde lijn, de zeedijk, in het landschap	1. Zachte overgang De kustlijn is een kustzone. Een geleidelijke overgang van water naar land
2. Functies scheiden Functies als wonen, landbouw, natuur, recreatie, water worden ruimtelijk-functioneel gescheiden van elkaar. Scheidslijn is (duidelijk) herkenbaar	2. Verweven functies Functies lopen in elkaar over. Duidelijke scheidslijnen ontbreken of zijn niet herkenbaar. Gebieden zijn multifunctioneel
3. Monotoon landschap Het landschap is monotoon en kent een zekere uniformiteit. Weinig afwisseling in landschapstypen en/of gebruik op korte afstand	3. Afwisselend landschap Landschapstypen en/of gebruik wisselen elkaar op korte afstand af.
4. Productielandschap / industrieel landschap Het landschap is een productiegrond voor voedsel, energie, grondstoffen, materialen	4. Woonlandschap / leefomgeving Het landschap is een decor om in te wonen, van te genieten en om te beleven
5. Statisch landschap Het landschap moet niet te veel veranderen. Blik op het verleden: hoe het was is erg van belang	5. Dynamisch landschap / adaptief landschap Het landschap verandert continue. Blik op de toekomst: hoe het landschap zou kunnen zijn

 LANDBOUW	
1. Diversificatie / multifunctioneel Landbouw bestaat uit allerlei subsectoren en niches zoals bio, eco, zilte teelt, nieuwe gewassen, algen, insecten,	1. Monocultuur / monofunctioneel Landbouw moet focussen vanuit efficiëntie en winstmaximalisatie
2. Wereldmarkt De landbouw produceert in aard en omvang met een focus op de wereld als afzetmarkt	2. Regionale ketens De landbouw trekt op met andere ondernemers in de regio waardoor er ketens ontstaan (boer-bakker-bolletje)
3. Nieuwe opkomende vormen Binnen de landbouw komen er nieuwe experimentele vormen op: nieuwe gewassen, algen, insecten, zilte teelt, 'vertical farming'	3. Traditionele vormen behouden/koesteren Hang naar opgebouwde tradities bijvoorbeeld op vlak van melkveehouderij en aardappelteelt.

4. Natuur-exclusief <i>De landbouw opereert gescheiden van natuur. Minimaliseren van interactie en wederzijdse impact</i>	4. Natuur inclusief <i>De landbouw opereert innig verbonden met natuur. Begeleiden van interactie en zoeken naar synergie bijvoorbeeld via landschapsbeheerconstructies</i>
5. Regeneratie: ingrepen <i>Investeren in het verbeteren van de bodemkwaliteit en samenstelling zodat deze langdurig geschikt blijft voor landbouw</i>	5. Degeneratie: uitputting van de grond <i>Maximaal benutten van grond zonder aandacht voor uitputting van de grond – bijv. door hoeveelheden pesticiden, mest, kunstmest</i>
6. Extensieve landbouw <i>Landbouw met lage dichtheden, lage impact, lage belasting van het landschap</i>	6. Intensieve landbouw <i>Maximale benutting van het draagvermogen van de grond en het landschap</i>
7. Biologisch-ecologisch <i>Ecologisch-biologisch en ethisch verantwoord telen</i>	7. Industrieel (gentech) <i>Genetisch gemodificeerde gewassen met als doel om resistente, consistente productie te waarborgen</i>
8. Kleinschalig <i>Landbouw is kleinschalig qua grondoppervlak/percelen, aantallen stuks vee,</i>	8. Grootschalig <i>Landbouwbedrijven hebben grote percelen, grote gebouwen, veel stuks vee</i>
9. Schaalverkleining <i>De schaalvergroting die in het verleden is ingezet wordt terug gedrongen – in combinatie met bijv. multifunctionele bedrijven, nieuw teelten, etc.</i>	9. Schaalvergroting <i>De schaalvergroting die in het verleden is ingezet wordt terug verder doorgezet.</i>
10. Gebiedscoöperaties <i>Het zijn collectieven van ondernemers die in gezamenlijkheid zaken met elkaar weten te regelen zonder verlies van eigen autonomie</i>	10. Ketenbeheersers <i>In de sector zijn er een aantal spelers die de hele keten van grond, productie, logistiek/vervoer, vermarkting beheersen.</i>
11. Cottage Industries <i>Op het platteland worden vrijkomende gebouwen gebruikt voor foot loose ondernemers in bijv. ICT, kunst,</i>	11. Vrijkomende agrarische bebouwing <i>Vrijkomende agrarische bebouwing wordt niet ingevuld.</i>

 KLIMAAT & WATER	
1. Uitgaan van technische oplossingen/processen <i>Zeespiegelstijging, verdroging, vernatting worden met technische maatregelen opgelost: betere drainage, grotere pompen, hogere dijken</i>	1. Uitgaan van natuurlijke oplossingen/processen <i>Natuurlijke processen worden ingezet (building with nature) om kustzone te versterken. Waterretentie als oplossing voor verdroging en om met piekafvoer om te gaan.</i>
2. Centraal (overheid) <i>De overheid is trekker en initiatiefnemer. De overheid besluit hoe om te gaan met klimaat en water</i>	2. Lokaal (coöperaties, individuen) <i>De oplossingen worden op lokaal niveau bedacht en geïmplementeerd.</i>
3. Grote wateropgave, grote oplossingen <i>De wateropgave wordt gezien als groot en wordt met grootschalige, programmatische interventies opgelost (à la Deltaprogramma)</i>	3. Grote wateropgave, kleinschalige oplossingen <i>De gevolgen van klimaatverandering wordt aangepakt met een serie aan kleinschalige oplossingen op lokaal niveau die tezamen antwoord geven op de grote wateropgave</i>
4. Water afvoeren / regionaal opslaan <i>Te veel aan water wordt (snel) afgevoerd en opgeslagen in daartoe bestemde gebieden. Dit is op regionale schaal geregeld en afgestemd</i>	4. Water vasthouden / lokaal opslaan <i>Men probeert om te veel aan water lokaal op te slaan. Dit is op lokale schaal geregeld</i>
5. Tegengaan van gevolgen	5. Omarmen van gevolgen

Gevolgen van klimaatveranderingen worden met man en macht tegengegaan. Vernatting, verdroging en verzilting krijgen geen kans o.a. door de technische oplossingen die dat mogelijk maken	Vernatting, verdroging en verzilting worden als gegeven beschouwd en men past zich er op aan. Dit leidt tot nieuwe landschappen en bedrijfstypes
6. Fossiele brandstoffen De afhankelijkheid van fossiele brandstoffen blijft bestaan.	6. Herwinbare, duurzame bronnen Fossiele brandstoffen zijn verbannen en er wordt volledig ingezet op hernieuwbare bronnen.

 ECONOMIE	
1. Nieuwe opkomende vormen <i>Sterk op innovatie gericht. Focus op start-ups, experimenteren.</i>	1. Traditionele vormen behouden/koesteren <i>Sterk vertrouwen in het verleden behaalde resultaten</i>
2. Nieuwe beroepen <i>Zoeken naar nieuwe beroepen die plekken kunnen krijgen in (adventure toerisme, webdevelopers, ICT toepassingen)</i>	2. Verdwijnende beroepen <i>Voorkomen van door de economie autonoom verdwijnende beroepen (molenaar, brugwachter, beheerder)</i>
3. Gespecialiseerde kennis <i>Zeer verregaande specialisatie opbouwen bijv. in landbouw, kunstbeheer, natuurbeheer waardoor specifieke expertise veel waard is en exporteerbaar is</i>	3. Diversificatie <i>Op vele vlakken werken, risico spreiden, wedden op meerdere paarden.</i>
4. Ambacht <i>Koesteren en in stand houden van ambachten en nieuwe impulsen voor zoeken omdat anders traditionele bedrijven, beroepen verdwijnen</i>	4. Automatisering / robotisering <i>Omarmen van nieuwe technieken die inzetbaar zijn om het leven van de mens te vergemakkelijken – waardoor platteland leefbaarder wordt</i>
5. Grootschalig is kwetsbaar <i>Als een groot bedrijf failliet gaat is het effect groot. Verkeerder keuzes hebben groot effect</i>	5. Grootschalig is efficiënt <i>Grootschaligheid staat toe om productie en organisatie efficiënter te doen</i>
6. Kleine (mkb, familie) bedrijven <i>Bedrijven van kleine omvang, met regionale binding hebben. Winst blijft in de regio</i>	6. Grote internationale spelers <i>Bedrijven van grote omvang, kapitaal krachtig, innovatief. Geen regionale binding. Winst blijft niet in de regio</i>
7. Schaalvoordeel komt bij burger terecht <i>Bij nastreven van schaalvoordelen moet het effect niet terecht komen bij de overheid of bedrijf maar zichtbaar en voelbaar zijn bij de burger</i>	7. Schaalvoordeel komt bij bedrijf terecht <i>Schaalvoordelen komen uit bij het bedrijf dat er voordeel uit weet te halen</i>
8. Ketenbeheersers <i>In de sector zijn er een aantal spelers die de hele keten van grond, productie, logistiek/vervoer, vermarkting beheersen.</i>	8. Gebiedscoöperaties <i>Het zijn collectieven van ondernemers die in gezamenlijkheid zaken met elkaar weten te regelen zonder verlies van eigen autonomie</i>
9. Jongeren <i>Inzet op behouden en aantrekken van jongeren – inzetten op werk, perspectief,</i>	9. Ouderen <i>Inzet op behouden van ouderen in de regio – inspelen op woon, zorg, vervoersbehoefte</i>
10. Klein aantal grote werkgevers <i>Inzet op aantal grote werkgevers die massa maken in termen van banen, investeringskracht</i>	10. Brede basis kleine MKBers <i>Inzet op breed aantal werkgevers die gezamenlijk massa maken in termen van banen</i>

 ENERGIE

1. Langzame transitie (kleine stappen) <i>De energietransitie verloopt stapsgewijs door een veelvoud aan initiatieven en ontwikkelingen</i>	1. Snelle transitie (grote klap) <i>De energietransitie verloopt snel door een aantal grote klappen: grootschalige vormen van energieproductie (wind, water, zon,</i>
2. Afhankelijk van andere partijen <i>Energie wordt elders opgewekt en ingekocht.</i>	2. Zelfvoorzienend <i>Energie wordt lokaal opgewekt waar het ook verbruikt wordt.</i>
3. Opbrengsten naar energiebedrijven <i>De inkomsten komen terecht bij de grote partijen die grootschalig energie opwekken in windparken, zonneweides, energiecentrales</i>	3. Opbrengsten naar gemeenschappen <i>De inkomsten komen terecht bij de individuen en coöperaties waar de energie wordt opgewekt (zelf danwel in pacht/lease constructies)</i>
4. Grootschalig, geclusterd <i>Energieopwekking gebeurt in specifieke, gezoneerde plekken en op grootschalige manier. Denk aan grote windparken, zonneweides</i>	4. Kleinschalig, verspreid <i>Energieopwekking gebeurt overal waar het mogelijk is. Denk aan losse windmolens, ieder een zonnepaneel.</i>
5. Fossiele brandstoffen <i>De afhankelijkheid van fossiele brandstoffen blijft bestaan.</i>	5. Duurzame bronnen <i>Fossiele brandstoffen zijn verbannen en er wordt volledig ingezet op hernieuwbare bronnen.</i>

	
1. Vitale dorpen <i>Er wordt sterk ingezet en geïnvesteerd op de vitaliteit van dorpen: bereikbaar, voorzieningen. Men probeert krimp voor te zijn, tegen te gaan</i>	1. Krimpende dorpen <i>Krimp is een feit en niet tegen te houden. Krimp wordt begeleid en problemen die ontstaan opgelost.</i>
2. Voorzieningen en wonen in kernen <i>Concentratiebeleid voor voorzieningen en wonen door groeikernen aan te wijzen met mogelijk ongelijkmatige ontwikkeling als gevolg</i>	2. Voorzieningen en wonen in dorpen <i>Spreadingsbeleid voor voorzieningen en wonen om groei een gelijkmatige ontwikkeling te stimuleren</i>
3. Gedwongen zelfredzaamheid <i>Mensen blijven achter in regio's en hebben geen kans op weg te gaan – geen werk, huis verkoopt niet, geen wil</i>	3. Gekozen zelfredzaamheid <i>Mensen die “off the grid” willen wonen, los van het gas en energienet. Voorzien van domotica</i>
4. Grote transportaders <i>Er wordt gefocust op een aantal grote, primaire transportaders. Daarop worden ook keuzes gemaakt tbv wonen, werken. Bereikbaarheid en toegankelijkheid verschilt binnen een regio</i>	4. Fijnmazige structuur <i>Er wordt gefocust op een fijnmazig netwerk van wegen om de verschillen in bereikbaarheid en toegankelijkheid binnen een regio te beperken</i>
5. Nieuwe bewoners <i>Er is ruimte voor nieuwe bewoners zoals migranten, jongeren, internationale studenten. Hier wordt actief op ingespeeld om te voorzien in de behoeftes van deze nieuwe bewoners</i>	5. Vertrekkende bewoners <i>Regio's krijgen te maken met vertrekkende bewoners zoals bijvoorbeeld jongeren (studeren, werken), ouderen (verzorgingstehuis) – daar houdt men rekening mee of speelt men op in</i>

	
1. Centrale sturing <i>Overheidspartijen voeren centraal/generiek beleid op thema's waardoor zelfde regels overal gelden</i>	1. Gebiedsgericht/zelfvoorzienende dorpen <i>Er is ruimte voor gebiedsgericht werken. Lokaal maatwerk is mogelijk door uitzonderingen. Het staat dorpen toe om zelfvoorzienend te zijn/worden</i>
2. Monopolies <i>Een klein aantal grote partijen hebben grote invloed – zowel in landbouw, landschap, waterbeheer</i>	2. Keuzevrijheid <i>Individuele (keuze)vrijheid is van belang zodat stakeholders ruimte hebben voor eigen keuzes en invulling zonder remming</i>
3. Sturing <i>Kaders stellen, richting bepalen door visie ontwikkeling, beleid te bepalen, strategie uitzetten en instrumenten optuigen</i>	3. Ieder voor zich / 'Laissez faire' <i>Vanuit beleidsoogpunt: niets/weinig doen. Loslaten en overlaten aan de kwaliteiten van de maatschappij</i>
4. Zeggenschap/betrokkenheid bij organisaties <i>De zeggenschap over toekomstige inrichting van het platteland ligt bij organisaties en instellingen die namens/voor een groep richting bepalen.</i>	4. Zeggenschap / betrokkenheid bij bewoners <i>Directe democratie: de zeggenschap over toekomstige inrichting van thema's die er toe doen ten aanzien van het platteland ligt primair bij bewoners</i>
5. Vertrouwen & overlaten <i>Er wordt ingezet op vertrouwen in elkaar en het is daardoor mogelijk om acties over te laten aan de maatschappij. Vertrouwen zorgt voldoende voor controle</i>	5. Wantrouwen & controleren <i>Er is een behoefte aan controleren en beheersen van acties omdat er een zekere wantrouwen ontstaat dan men(sen) misbruik maken van situaties. Controleren kan door formele kaders en actieve handhaving.</i>
6. Kennis & informatie toegankelijk voor selectieve groep <i>Kennis en informatie over trends, ontwikkelingen en transitie die het platteland beïnvloeden zijn toegankelijk tot een selectieve groep</i>	6. Kennis & informatie toegankelijk voor ieder <i>Er is verregaande transparantie waardoor informatie (studies, rapporten) over trends, ontwikkelingen en transitie die het platteland beïnvloeden toegankelijk zijn voor brede groep</i>

3.2. De “GEBRUIKSAANWIJZING” voor het mengpaneel in de praktijk

De Omgevingslabs hebben veel informatie opgeleverd voor omgevingsvisies maar leiden niet tot één kant-en-klare visie die bruikbaar is voor alle Friese overheidspartijen. Dat kan ook niet omdat binnen Friesland soms grote verschillen zijn in politieke samenstellingen, landschapstypes, variaties in sociaaleconomische structuur, de mate waarin vraagstukken en dilemma's al zijn uitgekristalliseerd, enzovoort.

Het Mengpaneel Fries Platteland gebruiken in de praktijk

Het Mengpaneel Fries Platteland laat zien wat de Friese gemeenschap belangrijk vindt en geeft daarmee een *raamwerk* dat overheidspartijen naargelang de eigen gebiedspecifieke situatie naar eigen smaak kunnen invullen – door thema's en keuzedilemma's toe te voegen of te schrappen. In de metafoor van het mengpaneel gaat het dan om nieuwe schuifjes toevoegen of bepaalde schuifjes buiten beschouwing laten. Om het mengpaneel gebiedspecifiek te maken moeten de volgende vragen worden beantwoord:

- Wat is er al gedaan met betrekking tot planvorming, dialogen, etc. over het platteland? Met deze (basis)informatie een eerste instelling van het mengpaneel te doen. Vervolgens zijn de onderstaande (vervolg) vragen te beantwoorden.
- Welke thema's en bijbehorende dilemma's zijn bij ons van toepassing?
- Welke thema's en bijbehorende dilemma's zijn bij ons wel/niet relevant?
- Welke thema's en bijbehorende dilemma missen er? Bijvoorbeeld kijkend naar de andere bouwstenen die uit het Omgevingslab Fryslân aan de orde komen.
- Op welke thema's en dilemma's is er al duidelijkheid / is er al een standpunt ingenomen?
- Waar zitten vraagtekens? Ofwel: welke onderwerpen moeten verder worden verdiept op gebieds- of gemeenteniveau?
- In hoeverre zijn dilemma's te kwantificeren naar "omgevingswaarden"? Bijvoorbeeld om vast te stellen wanneer (bij hoeveel hectare of aantal stuks vee) er sprake is van "grootschalige landbouw". Dit kan per gemeente verschillend worden ingevuld – tenminste als het rijk of de provincie geen algemeen geldende waarde(n) vaststelt.
- In hoeverre is het kwantificeren naar "omgevingswaarden" wenselijk?

Uitwisseling van kennis- en ervaring door partners binnen De Friese Aanpak (DFA) is bruikbaar om meer grip te krijgen op de wenselijkheden en onwenselijkheden.

Het Mengpaneel Fries Platteland gebruiken voor integrale vraagstukken

Het mengpaneel is tevens te gebruiken om integrale vraagstukken beter in beeld te brengen. Onderstaand wordt een voorbeeld gegeven van het integrale vraagstuk rondom "schaalgrootte". Een flink aantal keuzedilemma's staan in het Mengpaneel Fries Platteland dat raakvlakken heeft met schaalgrootte. Een aantal van deze keuzedilemma's over schaalgrootte uit het Mengpaneel Fries Platteland eerste (lichtblauwe) kolom gegeven. De tweede (donkerblauwe) kolom laat zien dat de keuzedilemma's afkomstig zijn uit verschillende domeinen – die onderling afhankelijk kunnen zijn. Deze tabel helpt om een integrale vraagstukken zoals schaalgrootte in dit voorbeeld in beeld te brengen: door bijbehorende keuzedilemma's (en domeinen) te knippen-plakken uit het Mengpaneel Fries Platteland

Integraal vraagstuk Schaalgrootte <i>bijbehorende keuzedilemma's</i>		Uit welk domein zijn keuzedilemma's <i>uit afkomstig?</i>
Grote, aaneengesloten gebieden <i>Natuurgebieden zijn samengevoegd zodat er grote oppervlaktes ontstaan</i>	Netwerkstructuur <i>Samenhangende kleinere gebieden die tezamen een groter geheel vormt</i>	Natuur
Massa <i>Grote groepen mensen aantrekken en er voor zorgen dat deze veel besteden is het credo</i>	Niche <i>Richten op specifieke 'special interest' doelgroepen. Schaalomvang is van ondergeschikt belang.</i>	Recreatie & toerisme
Grootschaligheid <i>Inzet op 'grote trekkers' of parels die zichtbaar zijn op (inter)nationaal niveau en bezoekersstromen op gang brengen naar een specifiek punt</i>	Kleinschalig <i>Aanbod is kleinschalig, veel MKB, geen grote vervoersstromen naar één punt</i>	Recreatie & toerisme
Monotoon landschap	Afwisselend landschap	Landschap

<i>Het landschap is monotoon en kent een zekere uniformiteit. Weinig afwisseling in landschapstypen en/of gebruik op korte afstand</i>	<i>Landschapstypen en/of gebruik wisselen elkaar op korte afstand af.</i>	
Wereldmarkt <i>De landbouw produceert in aard en omvang met een focus op de wereld als afzetmarkt</i>	Regionale ketens <i>De landbouw trekt op met andere ondernemers in de regio waardoor er ketens ontstaan (boer-bakker-bolletje)</i>	Landbouw
Kleinschalig <i>Landbouw is kleinschalig qua grondoppervlak/percelen, aantallen stuks vee,</i>	Grootschalig <i>Landbouwbedrijven hebben grote percelen, grote gebouwen, veel stuks vee</i>	Landbouw
Schaalverkleining <i>De schaalvergroting die in het verleden is ingezet wordt terug gedrongen – in combinatie met bijv. multifunctionele bedrijven, nieuw teelten, etc.</i>	Schaalvergroting <i>De schaalvergroting die in het verleden is ingezet wordt terug verder doorgezet.</i>	Landbouw
Gebiedscoöperaties <i>Het zijn collectieven van ondernemers die in gezamenlijkheid zaken met elkaar weten te regelen zonder verlies van eigen autonomie</i>	Ketenbeheersers <i>In de sector zijn er een aantal speler die de hele keten van grond, productie, logistiek/vervoer, vermarkting beheersen.</i>	Landbouw
Grote wateropgave, grote oplossingen <i>De wateropgave wordt gezien als groot en wordt met grootschalige, programmatische interventies opgelost (à la Deltaprogramma)</i>	Grote wateropgave, kleinschalige oplossingen <i>De gevolgen van klimaatverandering wordt aangepakt met een serie aan kleinschalige oplossingen op lokaal niveau die tezamen antwoord geven op de grote wateropgave</i>	Landbouw
Water afvoeren / regionaal opslaan <i>Te veel aan water wordt (snel) afgevoerd en opgeslagen in daartoe bestemde gebieden. Dit is op regionale schaal geregeld en afgestemd</i>	Water vasthouden / lokaal opslaan <i>Men probeert om te veel aan water lokaal op te slaan. Dit is op lokale schaal geregeld</i>	Klimaat & Water
Grootschalig is kwetsbaar <i>Als een groot bedrijf failliet gaat is het effect groot. Verkeerder keuzes hebben groot effect</i>	Grootschalig is efficiënt <i>Grootschaligheid staat toe om productie en organisatie efficiënter te doen</i>	Economie
Kleine (mkb, familie) bedrijven <i>Bedrijven van kleine omvang, met regionale binding hebben. Winst blijft in de regio</i>	Grote internationale spelers <i>Bedrijven van grote omvang, kapitaal krachtig, innovatief. Geen regionale binding. Winst blijft niet in de regio</i>	Economie
Ketenbeheersers <i>In de sector zijn er een aantal speler die de hele keten van grond, productie, logistiek/vervoer, vermarkting beheersen.</i>	Gebiedscoöperaties <i>Het zijn collectieven van ondernemers die in gezamenlijkheid zaken met elkaar weten te regelen zonder verlies van eigen autonomie</i>	Economie
Klein aantal grote werkgevers <i>Inzet op aantal grote werkgevers die massa maken in termen van banen, investeringskracht</i>	Brede basis kleine MKBers <i>Inzet op aantal breed aantal werkgevers die gezamenlijk massa maken in termen van banen</i>	Economie
Langzame transitie (kleine stappen) <i>De energietransitie verloopt stapsgewijs door een veelvoud aan initiatieven en ontwikkelingen</i>	Snelle transitie (grote klap) <i>De energietransitie verloopt snel door een aantal grote klappen: grootschalige vormen van energieproductie (wind, water, zon,</i>	Energie
Opbrengsten naar energiebedrijven <i>De inkomsten komen terecht bij de grote partijen die grootschalig energie opwekken in windparken, zonneweides, energiecentrales</i>	Opbrengsten naar gemeenschappen <i>De inkomsten komen terecht bij de individuen en coöperaties waar de energie wordt opgewekt (zelf danwel in pacht/lease constructies)</i>	Energie

Grootschalig, geclusterd <i>Energieopwekking gebeurt in specifieke, gezonde plekken en op grootschalige manier. Denk aan grote windparken, zonneweides</i>	Kleinschalig, verspreid <i>Energieopwekking gebeurt overal waar het mogelijk is. Denk aan losse windmolens, ieder een zonnepaneel.</i>	Energie
Grote transportaders <i>Er wordt gefocust op een aantal grote, primaire transportaders. Daarop worden ook keuzes gemaakt tbv wonen, werken. Bereikbaarheid en toegankelijkheid verschilt binnen een regio</i>	Fijnmazige structuur <i>Er wordt gefocust op een fijnmazig netwerk van wegen om de verschillen in bereikbaarheid en toegankelijkheid binnen een regio te beperken</i>	Leefbaarheid
Centrale sturing <i>Overheidspartijen voeren centraal/generiek beleid op thema's waardoor zelfde regels overal gelden</i>	Gebiedsgericht/zelfvoorzienende dorpen <i>Er is ruimte voor gebiedsgericht werken. Lokaal maatwerk is mogelijk door uitzonderingen. Het staat dorpen toe om zelfvoorzienend te zijn/worden</i>	Governance
Monopolies <i>Een klein aantal grote partijen hebben grote invloed – zowel in landbouw, landschap, waterbeheer</i>	Keuzevrijheid <i>Individuele (keuze)vrijheid is van belang zodat stakeholders ruimte hebben voor eigen keuzes en invulling zonder remming</i>	Governance
Zeggenschap/betrokkenheid bij organisaties <i>De zeggenschap over toekomstige inrichting van het platteland ligt bij organisaties en instellingen die namens/voor een groep richting bepalen.</i>	Zeggenschap / betrokkenheid bij bewoners <i>Directe democratie: de zeggenschap over toekomstige inrichting van thema's die er toe doen ten aanzien van het platteland ligt primair bij bewoners</i>	Governance

Het Mengpaneel Fries Platteland gebruiken door partijen die reeds in een visietraject zitten of al een omgevingsvisie hebben vastgesteld

Het mengpaneel is bruikbaar voor partijen die moeten beginnen met de omgevingsvisie maar ook voor partijen die in het proces zitten of al klaar zijn:

- Voor nieuwe omgevingsvisies: het mengpaneel geeft een startpunt om te bepalen welke thema's en bijbehorende dilemma's in de omgevingsvisie aan de orde gesteld moeten worden.
- Als informatie voor een (her)ijking van reeds opgeleverde omgevingsvisie of omgevingsvisies-in-wording: check in hoeverre de thema's onderdeel zijn van de omgevingsvisie en in hoeverre de dilemma's aan de orde worden gesteld (ook wel "windtunneling" genoemd binnen de scenarioplanning)

3.3. De "BASISKENNIS" bij het gebruiken van het mengpaneel

Om het mengpaneel goed te kunnen bedienen is een zekere basiskennis van belang. Uit de discussies rondom het Omgevingslab Fries Platteland komen de volgende aspecten naar voren: Basiskennis over de onderlinge samenhang tussen thema's en dilemma's waar men zich van bewust moet zijn:

1. Kennis van trends, ontwikkelingen en "Grote Transitie"

Externe trends en ontwikkelingen die van invloed (kunnen) zijn op de manier waarop het Fries Platteland evolueert moeten scherp op het netvlies staan. Een manier om trends en ontwikkelingen inzichtelijk te maken is een omgevingsanalyse ("wat komt er van buiten af op ons af waar we rekening mee moeten houden?") aan de hand van de DESTEP-strategie. DESTEP staat voor ontwikkelingen op gebied van:

- Demografie
- Economie
- Sociaal-cultureel
- Technologie
- Ecologie
- Politiek-institutioneel

In de Omgevingslabs Fries Platteland van juni 2017 heeft de Friese Mienskip aan de hand van deze DESTEP-strategie allerlei trends en ontwikkelingen benoemd. Deze zijn door deelnemers zelf weer geclusterd in relevante, meer concrete thema's. De resultaten zijn te vinden in bijlage 2. Het heeft een beeld van wat deelnemers relevant achten en op het netvlies hebben. Uiteraard is deze analyse aan te vullen met andere relevante (informatie)bronnen.

"Grote Transities" moet men ook kennen. Transities zijn systeeminnovaties, gedreven door op elkaar inwerkende maatschappelijke ontwikkelingen, die op "autonome wijze" een sturende richting hebben op de ontwikkeling en inrichting van het Fries Platteland – ofwel een invloed hebben op de manier waarop een mengpaneel kan worden ingesteld. Transities laten zien dat er sprake is van onderlinge, complexe samenhang (interdependentie). Dit vereist een systeembenadering (wat het Mengpaneel Fries Platteland in feite is): denken in systemen en beseffen dat we een schakel zijn in een groot geheel van onderling afhankelijkheden waarop we zelf maar ten dele invloed kunnen uitoefenen maar wat we wel kunnen proberen te begrijpen zodat we tijdig kunnen anticiperen. Voorbeelden van dergelijke transitie zijn:

- Energietransitie: van fossiele brandstoffen naar hernieuwbare bronnen.
- Klimaatverandering en klimaatadaptatie: van vechten tegen water naar omarmen van water en ruimte geven.
- Mobiliteit & vervoer: van voertuigen aangedreven door fossiele brandstoffen naar elektrisch en zelfsturende vervoer.
- Vrijtijdlandschappen: platteland niet alleen voor productie (landbouw, grondstoffen), protectie (bescherming, conservering) maar ook plezier (toerisme, recreatie).
- Kustverdediging: van ophogen van dijken en het creëren van harde lijnen in het landschap naar geleidelijke overgangen in kustzones o.a. met behulp van "building with nature".

Transities zijn complexe fenomenen. Delen van kennis helpt om tot een gezamenlijk en gedeeld kennisniveau te komen. Vaak zijn er vele rapporten en studies over transitie met wisselende boodschappen en uitkomsten wat maakt dat het onduidelijk is/wordt welke als leidend worden genomen. Kennis delen helpt bovendien om transitie en de invloed daarvan op het landelijke gebied beter te duiden: hoe snel ontwikkelt een transitie zich, hoe transitie te stimuleren of versnellen, wanneer is een kantelpunt (of kritische massa) bereikt waardoor transitie grootschalig doorbreken en daadwerkelijk afscheid wordt genomen van het verleden. Bijvoorbeeld: de kolenkit is op gegeven vervangen door aardgas: steenkool is nergens meer te bekennen in huishoudens. Nu stappen we langzaam af van het aardgas en op naar duurzame energievormen maar wanneer het omslagpunt bereikt is blijft nog niet met zekerheid te zeggen.

2. Doorwerking van beleidskeuzes

De EU en de Rijksoverheid oefenen invloed uit. Hoewel de regeldruk met de omgevingswet moet gaan verminderen blijven er onderwerpen waarop er "top-down" doorwerking is van beleidskeuzes. Door de keuzes op het niveau van de EU en de Rijksoverheid wordt als het ware de "speelruimte" ingeperkt voor regionale (provincie, waterschap) en lokale (gemeentes) overheden – als ook voor

burgers, ondernemers, organisaties. In de metafoor van de mengpaneel: bepaalde instellingen worden voor lokale en regionale overheden bepaald van hogerhand. Denk aan maximum normen voor fijn stof, geur, geluid en andere zaken die bijvoorbeeld door de Rijksoverheid in het “mengpaneel milieu” worden genoemd (<http://www.omgevingsweb.nl/cms/files/2017-04/infographic-mengpaneel-milieu.pdf>). Soms gaat het om harde (maximum) normen en soms om richtinggevende omgevingswaarden waarbij er meer bestuurlijke afwegingsruimte is voor lokaal of regionaal maatwerk.

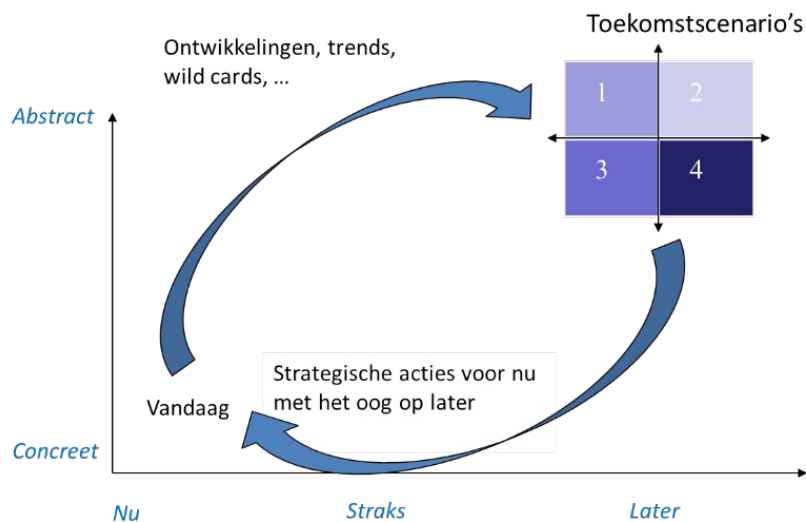
3. Onderlinge samenhang thema's & keuzes: doorwerking en afhankelijkheid

De schuifjes op het mengpaneel zijn niet onafhankelijk van elkaar te bedienen. Ze zijn met elkaar verbonden. Er is sprake van doorwerking en afhankelijkheid

- Doorwerking: Keuzes binnen één thema kunnen gevolgen hebben voor andere thema's. Bijvoorbeeld schaalvergroting heeft gevolgen voor landschap en natuur, of nieuwe 'zachte' vormen van kustverdediging hebben gevolgen voor de manier waarop wij wonen en het landschap kunnen beleven (recreatie en toerisme).
- Afhankelijkheid: keuzes binnen één thema's kunnen vragen om specifieke keuzes binnen andere thema's. Bijvoorbeeld om schaalvergroting in de landbouw mogelijk te maken is een gecontroleerd landschap nodig in de zin van onder andere afwatering en (water)veiligheid om investeringen te beschermen en opbrengsten te garanderen.

BIJLAGE 1: PROCESVERSLAG

Binnen het Omgevingslab Fries Platteland is een methodiek van scenarioplanning toegepast. De bijeenkomsten van het Omgevingslab Fries Platteland zijn begeleid door het European Tourism Futures Institute (ETFI) van NHL Stenden Hogeschool. Er is gekozen voor een vorm van scenarioplanning die uit gaat van het standpunt dat de toekomst niet met 100% zekerheid te voorspellen is. De maatschappij is te dynamisch en complex en we krijgen te maken met allerlei ontwikkelingen op gebied van bijvoorbeeld klimaatverandering, demografie en technologische ontwikkelingen die vrijwel autonoom plaatvinden en drijvende krachten kunnen zijn door verandering op lokaal of regionaal niveau. Wat wel kan is anticiperen op mogelijke toekomst. Hiertoe zijn in het Omgevingslab Fries Platteland een aantal stappen doorlopen. Als kapstok is de “scenariocyclus”, die in het onderstaande figuur wordt gegeven, gebruikt om de aanpak te structureren.

Vanuit het hier-en-nu kijken deelnemers met elkaar naar de toekomst aan de hand van trends, ontwikkelingen en mogelijk plotselinge gebeurtenissen (de 'wild cards') waar Fryslân mee te maken gaat krijgen. In een interactieve werksessie zoeken de deelnemers met elkaar naar de belangrijkste onzekerheden. Die belangrijkste onzekerheden worden gebruikt om een viertal toekomstscenario's te maken. De scenario's zijn nadrukkelijk géén eindbeelden. Het zijn beelden van ontwikkelingsrichtingen die elk plausibel zijn. De scenario's worden gebruikt als middel voor vervolgesprekken waarin het gaat om gevolgen benoemen voor het Fries Platteland waar de Friese samenleving op voorbereid moet zijn en op kan gaan anticiperen. Deze stappen zijn onderstaand kort beschreven voor het Omgevingslab Fries Platteland.

STAP 1: DE BLIK VOORUIT

In juni 2017 is er eerste ronde interactieve regiobijeenkomsten geweest met Friese mienskip. Tijdens deze bijeenkomsten heeft men met de blik “van buiten naar binnen” gekeken naar het Fries Platteland: de trends en ontwikkelingen die *van buiten af* komen op Friesland af komen waar men rekening mee moet houden. De centrale startvraag luidde: “**Welke ontwikkelingen van buiten af beïnvloeden de komende 15 jaar de functies in het landelijk gebied?**”.

De formulering van de centrale vraag is voorbereid in een werkbijeenkomst op 1 mei door de begeleidingsgroep van het Omgevingslab Fries Platteland bestaande uit één vertegenwoordiger van

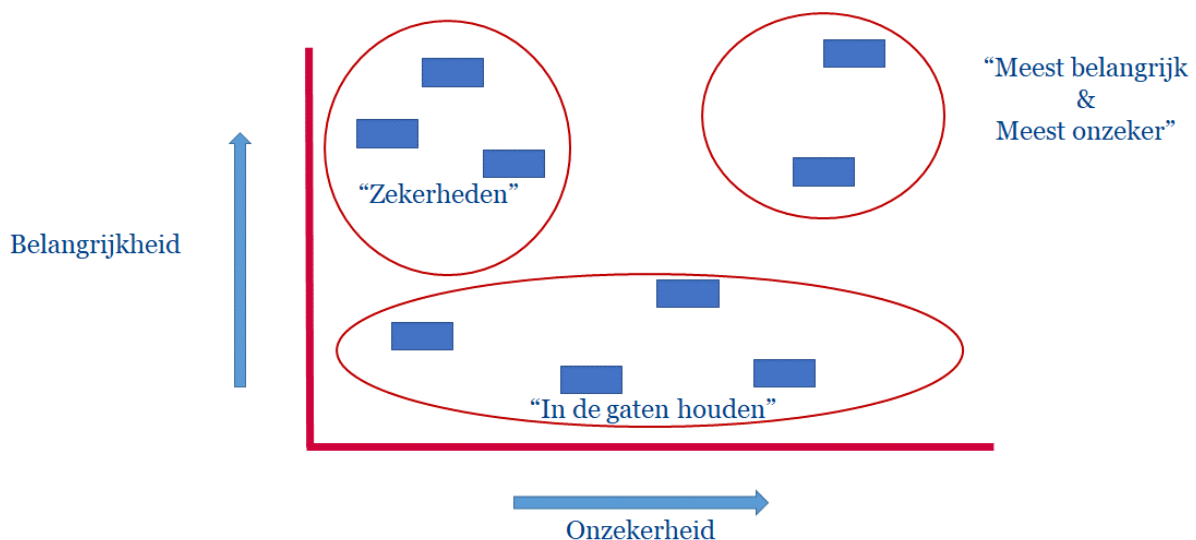
de provincie Fryslân, de verenigde Friese gemeenten en het Wetterskip Fryslân en uit de projectbegeleiders van het European Tourism Futures Institute (ETFI) van NHL Stenden Hogeschool. De formulering is verder aangescherpt en vastgesteld in een bijeenkomst met de klankbord die voor dit traject is opgezet – bestaande uit vertegenwoordigers van alle Friese gemeenten, het Wetterskip Fryslân, de provincie Fryslân en diverse belangenorganisaties als LTO en NMF.

Bijeenkomsten Omgevingslab Fries Platteland - juni 2017:

- Dinsdag 20 juni 2017 - Waddeneilanden
 - Dinsdag 20 juni 2017- Regio zuidoost (Drachten)
 - Woensdag 21 juni 2017- Regio Noordoost (Dokkum)
 - Donderdag 22 juni 2017- Regio Zuidwest (Sneek)
 - Donderdag 22 juni 2017 - Regio Noordwest (Franeker)
-

In de interactieve werksessie hebben deelnemers een aantal acties ondernomen:

1. Benoemen van trends en ontwikkelingen die *van buiten* afkomen op Friesland en waar men rekening mee moet houden. Men werkte individueel. Elke individuele trend of ontwikkeling werd op een afzonderlijke post-it geschreven en op de wand geplakt. Het totaaloverzicht van de resultaten van deze stap, van alle bijeenkomsten gecombineerd, staan in bijlage 3.
2. Deelnemers bespreken de resultaten en clusteren de resultaten. Deelnemers geven de clusters passende namen die het thema van het cluster goed omschrijven. Deze thema's worden ook wel de "drijvende krachten" genoemd die voor verandering gaan zorgen.
3. Per cluster zijn "tegenstelde" richtingen benoemd waarin elke drijvende kracht zich de komende 15 jaar zou kunnen ontwikkelen.
4. Vervolgens hebben de deelnemers de belangrijke drijvende krachten bepaald door groene stickers te plakken en de meest onzeker drijvende krachten bepaald door rode stickers te plakken

Door het volgen van deze werkwijze hebben deelnemers met elkaar de meest belangrijke en onzekere drijvende krachten bepaald. Deze worden aangeduid met de naam kernonzekerheden. Er zijn meerdere bijeenkomsten gehouden waarin bij elkaar vele factoren zijn benoemd. Er zat flink wat overlap in de resultaten. De resultaten zijn geclusterd (in een werksessie op 13 juli 2017) met de begeleidingsgroep van het Omgevingslab Fries Platteland) waarmee er twee kernonzekerheden uitgefilterd zijn die als uitgangspunt zijn genomen voor de toekomstscenario's. Deze factoren zijn:

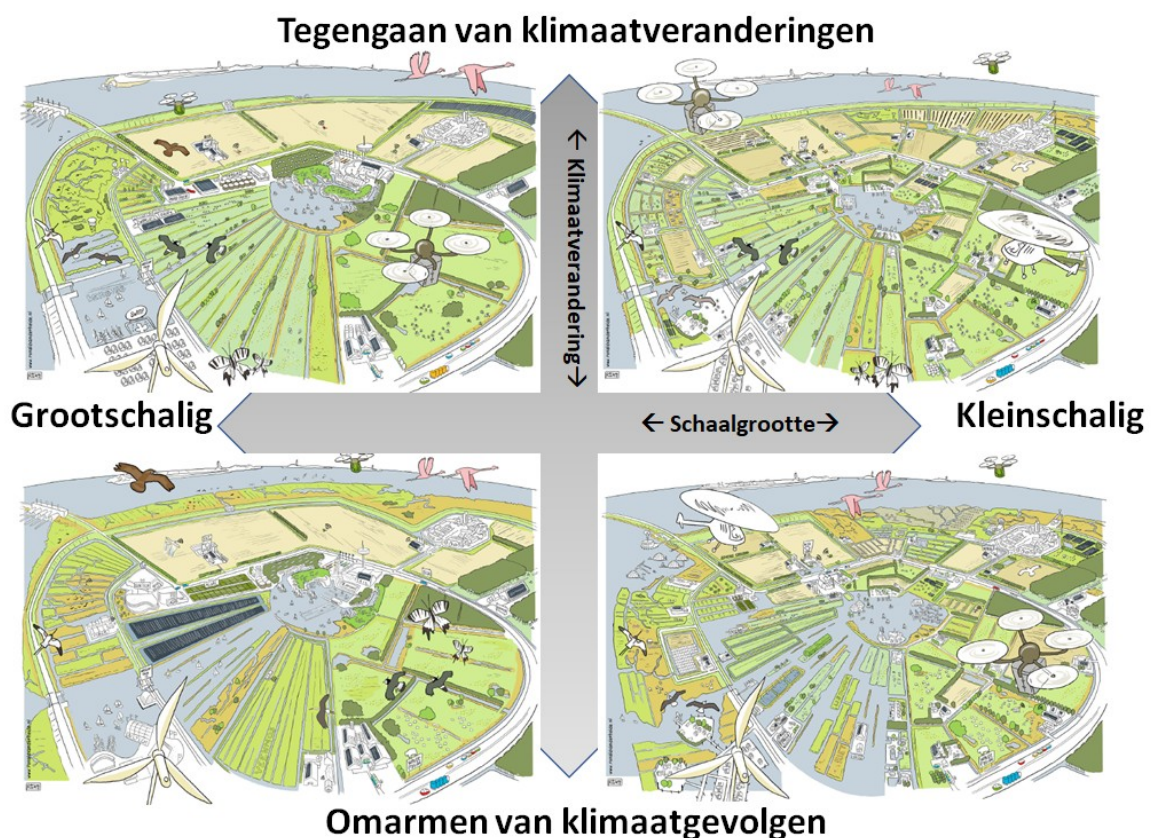
schaalgrootte (grootschaligheid versus kleinschaligheid) en het omgaan met klimaatgevolgen (tegengaan versus omarmen). Deze factoren zijn in een assenkruis uitgezet met vier toekomstscenario's als resultaat. Dat betekent niet dat de rest verloren gaat, in tegen deel! Wat men als belangrijk ziet maar niet als onzeker, dat zijn de trendmatige ontwikkelingen die al in de pijplijn zitten en daarom voor de komende 15 jaar betrekkelijk zeker zijn. Deze komen terug in alle scenario's, zoals voortschrijdende technologische ontwikkelingen. Alle drijvende krachten die minder belangrijk geacht worden zijn in mindere mate in de scenario's verwerkt.

Grootschalig	SCHAALGROOTTE	Kleinschalig
Productiegericht	← Landbouwontwikkelingen →	Productie en bijdrage omgevingskwaliteit
Monocultuur	← Diversiteit in landbouw →	Diversificatie
Eerste economie, dan natuur en landschap	← Balans natuur, landschap en economie	Eerst natuur en landschap, dan economie
(Grootschalige) landbouw	← Vergrijzing en ontgroening →	Wildernis en veel natuur
Circulaire economie	← Economische ontwikkeling →	Marginalisering
Grote stappen 'kerncentrale'	← Energietransitie →	Kleine stapjes 'thuis opwekken'
Tegengaan klimaatgevolgen	KLIMAATVERANDERING	Omarmen klimaatgevolgen
Anticiperen	← Klimaatverandering →	Accepteren
Mens past zich aan	← Klimaatverandering →	Water opslaan, landschap inrichten
Wy fersûpe	← Klimaatverandering →	Nieuwe teelten
Friesland onder water	← Klimaatverandering →	Stabiel klimaat
<i>Bovenstaande factoren komen in zekere mate overeen en zijn daarom geclusterd tot twee centrale thema's, die vervolgens voor het maken van de toekomstscenario's zijn gebruikt. De onderstaande factoren zijn in de werksessies met mienskip in kleiner aantal benoemd als zowel onzeker als belangrijk</i>		
	TECHNOLOGIE	
Individualisering, kwetsbaarheid	← Tech. veranderingen →	Meer innovatie
Robotisering	← Digitalisering →	Ambacht
Drones (benutting infrastructuur)	← Tech. ontwikkelingen →	5G netwerk (infrastructuur)
	POPULATIE	
Veel in-migratie	← Demografie ontwikkelingen →	Rust, ruimte
	CONSUMEREN	
Zelfvoorzienende dorpen	← Bewuster consumeren →	Oorsprong voedsel is belangrijk

STAP 2: TOEKOMSTSCENARIO'S

De kernonzekerheden en de bijbehorende mogelijke ontwikkelingsrichtingen zijn gecombineerd in een assenkruis om zo tot een viertal toekomstscenario's te komen. De scenario's zijn nadrukkelijk géén eindbeelden. Het zijn beelden van ontwikkelingsrichtingen die elk plausibel zijn. Om de scenario's duidelijk voor het voetlicht te kunnen brengen zijn ze elk in woord en beeld beschreven. Ze geven letterlijk en figuurlijk een beeld van hoe het Friese platteland van de toekomst er uit zou kunnen zien (zie ook onderstaande figuur).

1. Deze sfeerbeelden zijn gemaakt op basis van scenario specifieke “kenmerken”. Deze kenmerken zijn per scenario beschreven voor thema’s als landschap, natuur, recreatie, energie, etc. (zie ook onderstaande bij de beschrijving van de vier scenario’s). De kenmerken zijn direct afkomstig van de opbrengsten van de 1^e ronde bijeenkomsten van het Omgevingslab Fries Platteland in juni 2017.
2. De “kenmerken” zijn gebruikt om verhaallijn uit te schrijven (door de begeleiders van het Omgevingslab Fries Platteland) en om sfeerbeelden te maken (door Studio Ronald van der Heide). Een conceptversie van de verhaallijn en de sfeerbeelden zijn besproken met de klankbordgroep op 14 september 2017.
3. De sfeerbeelden en verhaallijn tezamen zijn verwerkt in een animatie. De animatie is wederom bedoeld om mensen letterlijk en figuurlijk een beeld te geven hoe het Friese platteland van de toekomst er uit zou kunnen zien. Deze animaties zijn voor de 2^e ronde van het Omgevingslab Fries Platteland in oktober 2017 beschikbaar gemaakt via www.omgevingslab.frl en gepromoot via social media. Tijdens de 2^e ronde van het Omgevingslab Fries Platteland in oktober 2017 zijn deze animaties getoond aan de deelnemers.

Afbeeldingen door: Studio Ronald van der Heide

STAP 3: TERUGBLIK

In oktober 2017 is er tweede ronde interactieve regiobijeenkomsten geweest met Friese mienskip. De toekomstscenario's zijn als uitgangspunt genomen.

Bijeenkomsten Omgevingslab Fries Platteland - oktober 2017:

- Woensdag 4 oktober - Regio Noordoost (Dokkum)
- Woensdag 4 oktober - Regio Zuidwest (IJlst)
- Donderdag 5 oktober - Regio Noordwest (St. Annaparochie)

In de interactieve werksessie hebben deelnemers een aantal acties ondernomen:

1. Per scenario zijn gevolgen uitgewerkt in verschillende rondes om deelnemers de gelegenheid te geven aan alles scenario's bij te dragen – volgens de World Café methode¹. Drie vooraf aangegeven thema's natuur, landbouw en recreatie zijn verder uitgewerkt en de deelnemers hebben er zelf nog allerlei andere thema's aan toegevoegd. Individueel hebben zij de belangrijkste veranderingen die het scenario teweeg brengt in steekwoorden omschreven op een post-it. Vervolgens zijn ze met elkaar in gesprek gegaan om verder te associëren: wat zijn de directe en indirecte gevolgen van die veranderingen?
2. De deelnemers zijn gevraagd om de wenselijkheden en onwenselijkheden van de directe en indirecte gevolgen aan te geven door middel van het plakken van twee kleuren stickers. Aldus geven de gevolgen inzicht in kansen, bedreigingen, acties en andere implicaties die volgens de deelnemers bij het scenario passen.
3. In een plenaire setting hebben deelnemers zich uitgesproken over het meest wenselijke scenario en het meest realistische scenario.

Stap 4: analyse van de resultaten.

Uit het Omgevingslab is een veelvoud aan thema's en dilemma's gekomen ten aanzien van het Fries Platteland van de toekomst. In ronde 1 heeft men drijvende krachten benoemd en per kracht de uiterste ontwikkelingsrichtingen. Voor klimaatverandering was dit bijvoorbeeld het omarmen van gevolgen en het tegengaan van gevolgen. Hierdoor ontstaat inzicht in het veelvoud aan dilemma's die er toe doen voor de mienskip. Per bijeenkomst was de opbrengst een lijst van zo'n 10-12 dilemma's. Ronde 2 gaf aanvullend inzicht in belangrijke keuzedilemma's. In ronde 2 zijn de scenario's uitgewerkt aan de hand van de vooraf aangegeven thema's natuur, landbouw en recreatie waaraan de deelnemers zelf allerlei andere thema's hebben toegevoegd. Deze thema's zijn eveneens uitgewerkt door deelnemers zelf door per scenario gevolgen te noemen. De gevolgen die benoemd zijn stonden veelvuldig (lijn)recht tegen over elkaar staan, sluiten elkaar uit en geven daarmee aanvullend inzicht in belangrijke keuzedilemma's. Nadat de resultaten van de Omgevingslabs bijeen zijn gebracht kwamen er 10 thema's naar voren. Per thema zijn de bijpassende dilemma's toegevoegd die voortkwamen uit ronde 1 en 2 zoals beschreven in het bovenstaande. Het resultaat heeft de naam "Mengpaneel Fries Platteland" gekregen (zie pagina 12-17).

De thema's en dilemma's tezamen vormen als het ware een mengpaneel. Een mengpaneel bestaat uit schuifjes die op een gewenste stand zijn in te stellen. De instellingen van het mengpaneel bepalen de uitkomst. Het instellen van het mengpaneel hangt af van de keuzes die de politiek/bestuurders

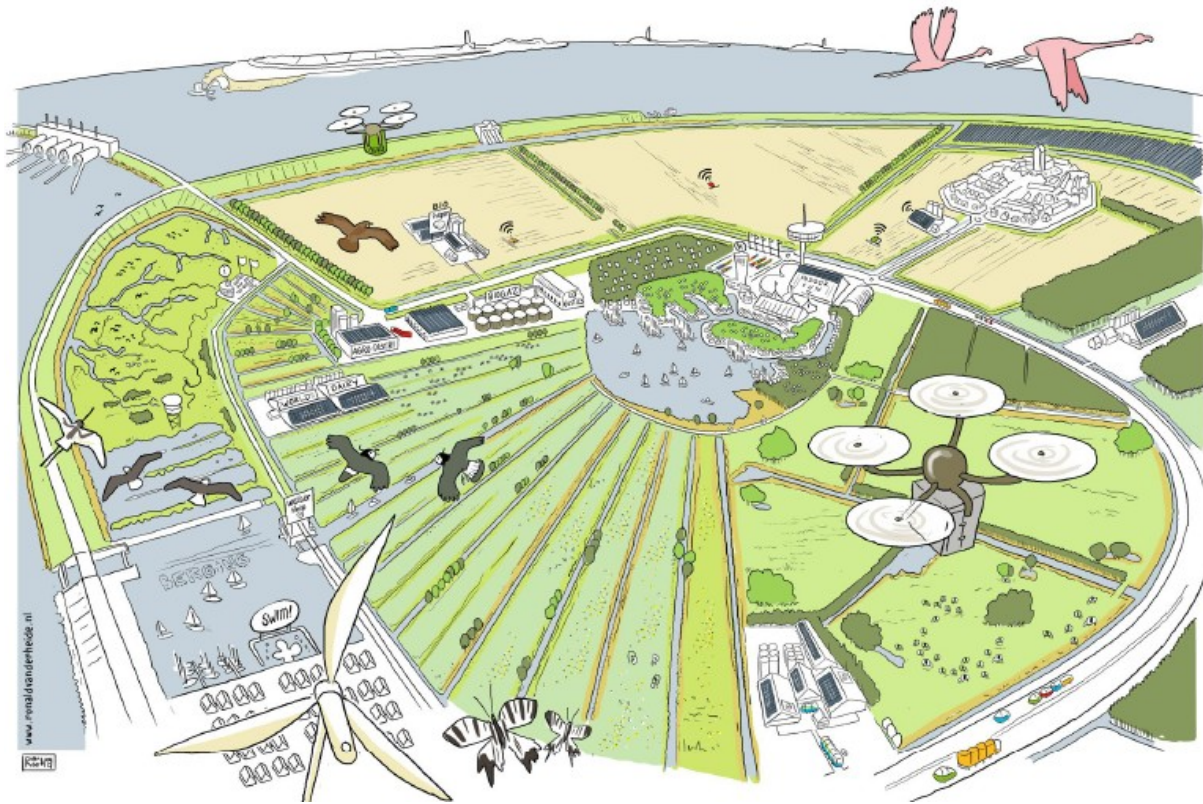
¹ World Café is een methodiek om een levendige gezamenlijke dialoog op te zetten. Deze methodiek leent zich voor zowel (hele) grote als vrij kleine groepen. De werkwijze is als volgt. Deelnemers komen in deelgroepen bij elkaar en discussiëren aan de hand van voorgeselecteerde thema's over de implicaties en meest wenselijke acties met het oog op de toekomst van de sector. De deelnemers gaan in verschillende korte 'werkrondes' aan het werk. De werkrondes zijn kortdurend, intensief en gericht op creativiteit. Na afloop van een werkrond gaan deelnemers naar een andere tafel om verder te borduren en associëren op de zaken die reeds genoemd zijn, en zijn genoteerd op papierenvellen/tafellakens. Eén persoon is tafelvoorzitter en blijft aan tafel zitten om uitleg te geven wat de voorgaande groep opgeschreven heeft. Het idee is dat personen met een verschillende achtergrond en expertise elkaar ontmoeten, met elkaar spreken, en zoeken naar geïntegreerde oplossingen. De World Café methode is een werkvorm waarbij een groep mensen de uitdaging aan gaat om tot gemeenschappelijk gedragen, concrete voorstellen te komen.

maken. Vergelijk dit met de Rijksoverheid die voor bestuurlijke afwegingsruimte werkt met het [“mengpaneel milieu”](#). Het *Mengpaneel Fries Platteland* is opgebouwd uit thema's en per thema een aantal dilemma's. Binnen de thema's is elk dilemma te zien als een “schuifje” op het mengpaneel. Bij elk dilemma is het schuifje een bepaalde kant op te duwen, in de gewenste richting, door daarvoor te kiezen. Het mengpaneel is vrij omvangrijk wat ook laat zien dat er ten aanzien van het platteland veel gespreksonderwerpen en veel verschillende keuzeopties zijn.

- Bij de beschrijving van de scenario's op de opvolgende pagina's, zijn voor elk scenario de instellingen van het Mengpaneel Fries Platteland gegeven.

Scenario 1

“We winnen de strijd van het water en pakken dat grootschalig aan”

Verhaallijn

Het is 2030. In de strijd die Nederland voert tegen het water loopt Friesland voorop. Daarvoor zetten we massaal in op veiligheid. De zee vormt geen gevaar door onze hoge dijken, zodat we ieder stuk land zo goed mogelijk kunnen benutten. We denken groots en pakken zaken groots aan. Dat merk je door de strakke lijnen in het landschap, het vol inzetten op nieuwe duurzame technologieën, maar ook doordat de belangrijkste sectoren geclusterd zijn. Boerderijen zijn innovatieve mega-bedrijven geworden die efficiënt produceren voor een wereldpubliek. Speciaal voor boeren die biologisch produceren zijn grote stukken natuur gereserveerd. De natuur van Friesland blijft uniek en trekt toeristen van heinde en verre. Ze genieten -vaak meerdere dagen achter elkaar- van de groots opgezette en internationaal herkenbare recreatiemogelijkheden aan de kust en aan de plassen. Vervoersmiddelen zijn modern, slimme technologie monitort onze productie doorlopend en een deel van het landschap is ingericht voor energieproductie. We zijn als Friesland nu echt bijna energieneutraal door de heldere, centraal georganiseerde ingrepen.

Kenmerken van scenario 1

Opbrengst van Omgevingslab Fries Platteland (juni 2017) en basis voor scenario's

- Landschap: grootschalig, efficiënt, effectief, monoculturen, droge voeten, landschap is maakbaar en gecontroleerd, zandsuppleties om Waddeneilanden in stand te houden, verzilting wordt gegeven gegaan.

- Kustverdediging: verhogen, verzwaren en verbreden van dijken “voor het geval dat” er een overstroming optreedt. Veiligheid garanderen, veiligheid voorop. Zeespiegelstijging is geen zorg door garantie op veiligheid. Deze veilige, stabiele situatie maakt lange termijn investeringen landinwaarts mogelijk.
- Water: gecontroleerde aanvoer/afvoer van zoetwater, centraal georganiseerd, Waterpeil in het IJsselmeer omhoog om een zoekwaterbekken te creëren
- Natuur: grote, samengevoegde en duidelijk herkenbare natuurgebieden. Deze verandering heeft tot gevolg een verschuivingen in flora en fauna
- Landbouw: stabiele situatie, lange termijn keuzes mogelijk (qua type gewassen, investeringen), gericht op wereldvoedselvoorziening, voortbouwen op successen uit het verleden (melkveehouderij, aardappelen, etc.), grote bedrijven nemen de overhand boven kleinere familiebedrijven
- Recreatie: massatoerisme, recreatieclusters versterken, resorts met indoorvoorzieningen (klimaatonafhankelijk en daarmee klimaatbestendig aanbod, inzet van technologieën als Augmented Reality), zwemwaterkwaliteit garanderen op specifieke centrale locaties, grote exploitanten van groot portfolio (ketenbeheersers)
- Centraal geregeld energieproductielandschap: geclusterde windmolenparken, (grote) getijdencentrales
- Technologie: technologie ten dienst van successen uit verleden uitbouwen o.a. via robotisering, drones, precisielandbouw, zelfsturende voertuigen. Technologie grootschalig ingezet om klimaatverandering tegen te gaan bijvoorbeeld door CO2 reductie, over van brandstof op elektrisch en zelfvoorzienende nul-op-de-meter bebouwing,
- Bestuur/sturing: uniforme aanpak en centrale ingrepen, voortbouwen op successen uit het verleden (melkveehouderij, aardappelen). Controle en beheersingsgericht.

Instelling “Mengpaneel Fries Platteland” voor scenario 1

NATUUR	
1. Grote, aaneengesloten gebieden	1. Netwerkstructuur
2. Functies scheiden	2. Verweven functies
3. Biodiversiteit neemt af	3. Biodiversiteit neemt toe
4. Verdroging	4. Vernatting
5. Gezondheid voor flora & fauna	5. Gezondheid voor mens
6. Waardegevend: bruikbare grondstof	6. Waardevol
7. Parklandschap (“de-wilding”)	7. Nieuwe wildernis (“re-wilding”)

RECREATIE & TOERISME	
1. Massa	1. Niche
2. Focus, clustering	2. Spreiding
3. Grootchaligheid ('grote trekkers')	3. Kleinschalig
4. Permanent	4. Pop-up/tijdelijk
5. Virtual reality (=plaats onafhankelijk)	5. Augmented reality (=plaats afhankelijk)
6. Routes & arrangementen (verbinden, vermarkten)	6. Ontwikkeling fysiek aanbod (Verbeteren, vernieuwen, toevoegen)
7. Entertainment (=plaats onafhankelijk)	7. Gebiedsgericht (=plaats afhankelijk)
8. Waterrecreatie	8. Recreatie op land
9. Internationale markt/oriëntatie	9. Lokale-regionale markt/oriëntatie

LANDSCHAP	
1. Harde kustlijn	1. Zachte overgang
2. Functies scheiden	2. Verweven functies
3. Monotoon landschap	3. Afwisselend landschap
4. Productielandschap / industrieel landschap	4. Woonlandschap / beleefomgeving
5. Statisch landschap	5. Dynamisch landschap / adaptief landschap

LANDBOUW	
1. Diversificatie / multifunctioneel	1. Monocultuur / monofunctioneel
2. Wereldmarkt	2. Regionale ketens
3. Nieuwe opkomende vormen	3. Traditionele vormen behouden/koesteren
4. Natuur-exclusief	4. Natuur inclusief
5. Regeneratie: ingrepen	5. Degeneratie: uitputting van de grond
6. Extensieve landbouw	6. Intensieve landbouw
7. Biologisch-ecologisch	7. Industrieel (gentech)
8. Kleinschalig	8. Grootchalig
9. Schaalverkleining	9. Schaalvergroting
10. Gebiedscoöperaties	10. Ketenbeheersers
11. Cottage Industries	11. Vrijkomende agrarische bebouwing

KLIMAAT & WATER	
1. Uitgaan van technische oplossingen/processen	1. Uitgaan van natuurlijke oplossingen/processen
2. Centraal (overheid)	2. Lokaal (coöperaties, individuen)
3. Grote wateropgave	3. Kleinschalige oplossingen
4. Water afvoeren / regionaal opslaan	4. Water vasthouden / lokaal opslaan
5. Tegengaan van gevolgen	5. Omarmen van gevolgen: vernatting, verdroging, verzilting
6. Fossiele brandstoffen	6. Herwinbare, duurzame bronnen

ECONOMIE	
1. Nieuwe opkomende vormen	1. Traditionele vormen behouden/koesteren
2. Nieuwe beroepen	2. Verdwijnde beroepen
3. Gespecialiseerde kennis	3. Diversificatie
4. Ambacht	4. Automatisering / robotisering
5. Grootchalig is kwetsbaar	5. Grootchalig is efficiënt
6. Kleine (mkb, familie) bedrijven	6. Grote internationale spelers
7. Schaalvoordeel komt bij burger terecht	7. Schaalvoordeel komt bij bedrijf terecht
8. Ketenbeheersers	8. Gebiedscoöperaties
9. Jongeren	9. Ouderen
10. Klein aantal grote werkgevers	10. Brede basis kleine MKBers

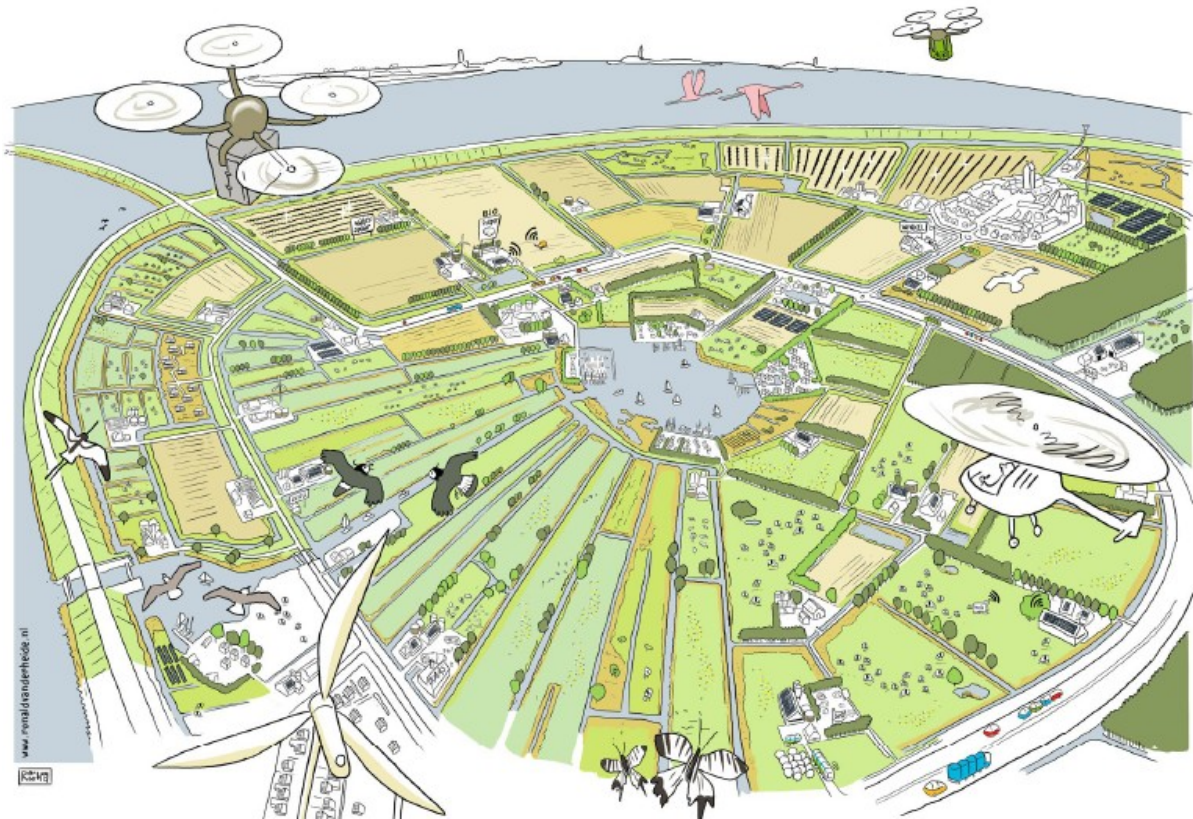
ENERGIE	
1. Langzame transitie (kleine stappen)	1. Snelle transitie (grote klap)
2. Afhankelijk van andere partijen	2. Zelfvoorzienend
3. Opbrengsten naar energiebedrijven	3. Opbrengsten naar gemeenschappen (individuele, coöperaties)
4. Grootchalig, geclusterd (windparken, zonneparken)	4. Kleinschalig, verspreid (losse windmolens, ieder een zonnepaneel)
5. Fossiele brandstoffen	5. Duurzame bronnen: wind, water, zon

LEEFBAARHEID	
1. Vitale dorpen	1. Krimpende dorpen
2. Voorzieningen en wonen centreren in kernen	Voorzieningen en wonen in dorpen
3. Gedwongen zelfredzaamheid	2. Gekozen zelfredzaamheid
4. Grote transportaders (wegen, OV)	3. Fijnmazige structuur (wegen, OV)
5. Nieuwe bewoners (migranten, int. Studenten)	4. Vertrekkende bewoners

GOVERNANCE	
1. Centrale sturing	1. Gebiedsgericht/zelfvoorzienende dorpen
2. Monopolies	2. Keuzevrijheid
3. Sturing	3. Laissez faire / ieder voor zich
4. Zeggenschap/betrokkenheid bij organisaties	4. Zeggenschap / betrokkenheid bij bewoners
5. Vertrouwen & overlaten	5. Wantrouwen & controleren
6. Kennis & informatie toegankelijk voor selectieve groep	6. Kennis & informatie toegankelijk voor ieder

Scenario 2

“We winnen de strijd van het water en iedereen geeft daar zelf vorm aan”

Verhaallijn

Het is 2030. Friesland heeft slim meebewogen met de veranderende natuur. Steden en dorpen worden beschermd door hoge dijken, terwijl plekken met meer ruimte beveiligd worden door dubbele dijklinies. Het Friese platteland is heel divers en de gebieden zijn met elkaar verweven. Door de grote afwisseling van het landschap, hebben we technologie nodig die ons slim helpt om lokaal impact te maken. Vernatting en verdroging worden bijvoorbeeld per gebied aangepakt. Water coöperaties zijn zelf verantwoordelijk voor het op peil houden van de watervoorziening op microniveau. Daardoor zijn de omstandigheden uitermate geschikt voor biologische en ecologische landbouw. Toeristen en recreanten komen met uiteenlopende behoeften op Friesland af. Het aanbod is klimaatonafhankelijk. De een komt voor de natuur en de waterpartijen, de volgende voor indoor sports en weer een ander voor de innovaties op gebied van landbouw, kustverdediging en waterbouw. Ondernemende personen en -organisaties kunnen hun hart op halen; samen nemen ze verantwoordelijkheid voor hoe het landschap zich ontwikkelt. Friesland is bijna energieneutraal en elk dorp of groep van dorpen vult de energieproductie op eigen wijze in.

Kenmerken van scenario 2

Opbrengst van Omgevingslab Fries Platteland (juni 2017) en basis voor scenario's

- Landschap: geschakeerd, afwisselende functies, kleinschaligheid, verweven functies. Landbouw, natuur, recreatie loopt allemaal door elkaar heen.
- Kustverdediging: veiligheid voorop, kustverdediging is afgestemd op de specifieke lokale situatie in termen van landschapskenmerken en risico's voor mensen, dieren en bedrijven.
- Natuur: behoud flora en fauna in kleinere afwisselende gebieden die samen een fijnmazig en in elkaar overlopen netwerk vormen. Om de impact van klimaatverandering tegen te gaan wordt voorkomen van een verregaande verdroging of ongecontroleerde vernatting. Natuur is verweven met en loopt over in andere functies
- Water: lokale meet- en regeltechniek is afgestemd op diversiteit functies, lokale watercoöperaties die pijl, kwantiteit en kwaliteit kunnen regelen, die met micro-precisie op de lokale, zeer specifieke eisen kunnen inspelen.
- Landbouw: lokale oplossingen voor verdroging, vernatting. Er is sterk sprake van een context-specifieke aanpak. Technologie maakt realtime monitoring productieomstandigheden en zelf ingrijpen mogelijk. De afhankelijkheid van een waterschap is er niet. Klimaatverandering wordt tegen gegaan wat zich ook uit in een sterke hang naar voortbouwen op successen uit het verleden (melkveehouderij, aardappelen) maar door kleinschaligheid voornamelijk in bio/eco sfeer
- Recreatie: klimaatonafhankelijk en daarmee klimaatbestendig aanbod (indoor of all-weather activiteiten, inzet op een hele diverse serie van nichetoerisme omdat recreatie overal onderdeel van en mee verweven is zo ook met landbouw, kustverdediging/waterbouw ('beleidstoeristen'), natuur, werelderfgoed. Deze lopen overigens geen gevaar door ingrepen in kustverdediging en ingrepen om verandering van landschap en natuur door klimaatverandering tegen te gaan.
- Energielandschap: duurzaamheid voorop met implementatie op individueel/bedrijfsniveau (zonnepanelen, nul-op-de-meter bebouwing)
- Technologie: toepassingen worden geadopteerd die ten dienste staan van mogelijk maken kleinschaligheid
- Bestuur/sturing: centrale keuzes met oog voor lokale, specifieke situatie. Controle en beheersingsgericht.

Instelling “Mengpaneel Fries Platteland” voor scenario 2

NATUUR	
1. Grote, aaneengesloten gebieden	1. Netwerkstructuur
2. Functies scheiden	2. Verweven functies
3. Biodiversiteit neemt af	3. Biodiversiteit neemt toe
4. Verdroging	4. Vernatting
5. Gezondheid voor flora & fauna	5. Gezondheid voor mens
6. Waardevol	6. Waardegevend: bruikbare grondstof
7. Parklandschap (“de-wilding”)	7. Nieuwe wildernis (“re-wilding”)

RECREATIE & TOERISME	
1. Massa	1. Niche
2. Focus, clustering	2. Spreiding
3. Grootschaligheid (‘grote trekkers’)	3. Kleinschalig
4. Permanent	4. Pop-up/tijdelijk
5. Virtual reality (=plaats onafhankelijk)	5. Augmented reality (=plaats afhankelijk)
6. Routes & arrangementen (verbinden, vermarkten)	6. Ontwikkeling fysiek aanbod (Verbeteren, vernieuwen, toevoegen)
7. Entertainment (=plaats onafhankelijk)	7. Gebiedsgericht (=plaats afhankelijk)
8. Waterrecreatie	8. Recreatie op land
9. Internationale markt/oriëntatie	9. Lokale-regionale markt/oriëntatie

LANDSCHAP	
1. Harde kustlijn	1. Zachte overgang
2. Functies scheiden	2. Verweven functies
3. Monotoon landschap	3. Afwisselend landschap
4. Productielandschap / industrieel landschap	4. Woonlandschap / leefomgeving
5. Statisch landschap	5. Dynamisch landschap / adaptief landschap

LANDBOUW	
1. Diversificatie / multifunctioneel	1. Monocultuur / monofunctioneel
2. Wereldmarkt	2. Regionale ketens
3. Nieuwe opkomende vormen	3. Traditionele vormen behouden/koesteren
4. Natuur-exclusief	4. Natuur inclusief
5. Regeneratie: ingrepen	5. Degeneratie: uitputting van de grond
6. Extensieve landbouw	6. Intensieve landbouw
7. Biologisch-ecologisch	7. Industrieel (gentech)
8. Kleinschalig	8. Grootschalig
9. Schaalverkleining	9. Schaalvergroting
10. Gebiedscoöperaties	10. Ketenbeheersers
11. Cottage Industries	11. Vrijkomende agrarische bebouwing

KLIMAAT & WATER	
1. Uitgaan van technische oplossingen/processen	1. Uitgaan van natuurlijke oplossingen/processen
2. Centraal (overheid)	2. Lokaal (coöperaties, individuen)
3. Grote wateropgave	3. Kleinschalige oplossingen
4. Water afvoeren / regionaal opslaan	4. Water vasthouden / lokaal opslaan
5. Tegengaan van gevolgen	5. Omarmen van gevolgen: vernatting, verdroging verzilting
6. Fossiele brandstoffen	6. Herwinbare, duurzame bronnen

ECONOMIE	
1. Nieuwe opkomende vormen	1. Traditionele vormen behouden/koesteren
2. Nieuwe beroepen	2. Verdwijnende beroepen
3. Gespecialiseerde kennis	3. Diversificatie
4. Ambacht	4. Automatisering / robotisering
5. Grootchalig is kwetsbaar	5. Grootchalig is efficiënt
6. Kleine (mkb, familie) bedrijven	6. Grote internationale spelers
7. Schaalvoordeel komt bij burger terecht	7. Schaalvoordeel komt bij bedrijf terecht
8. Ketenbeheersers	8. Gebiedscoöperaties
9. Jongeren	9. Ouderen
10. Klein aantal grote werkgevers	10. Brede basis kleine MKBers

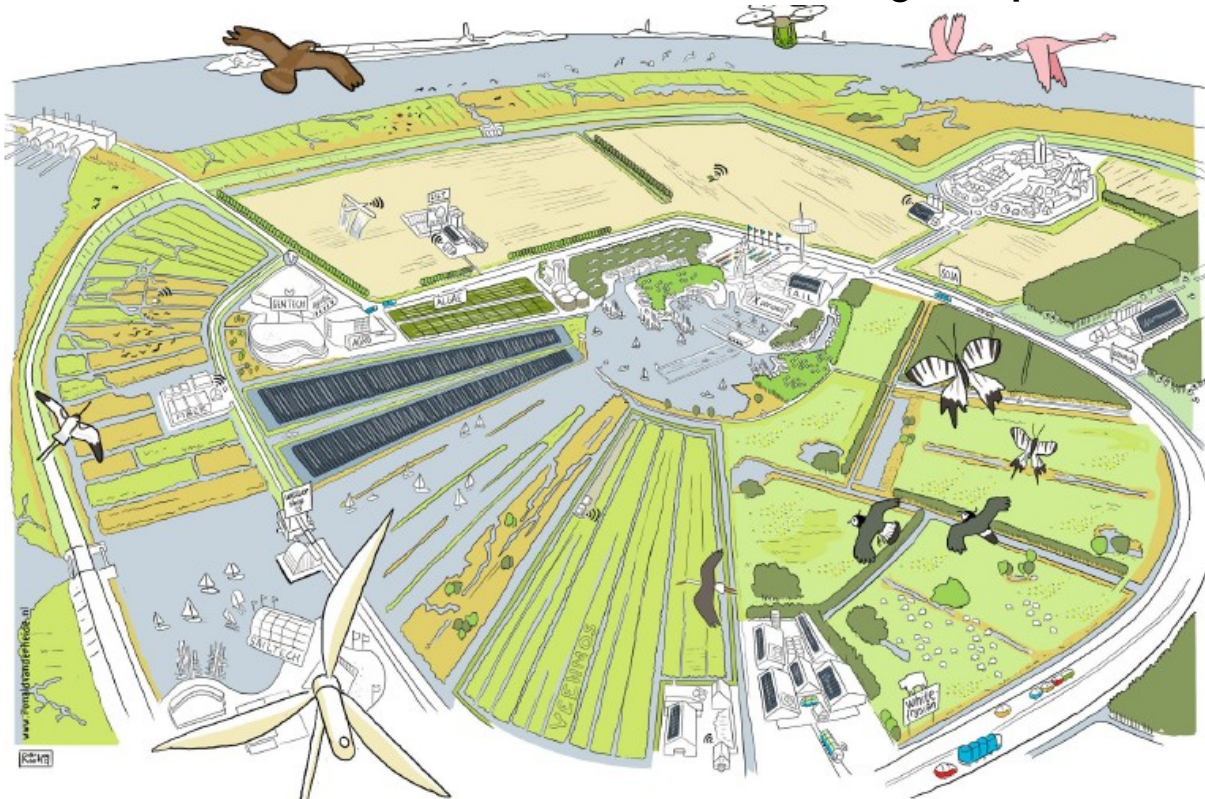
ENERGIE	
1. Langzame transitie (kleine stappen)	1. Snelle transitie (grote klap)
2. Afhankelijk van andere partijen	2. Zelfvoorzienend
3. Opbrengsten naar energiebedrijven	3. Opbrengsten naar gemeenschappen (individueel, coöperaties)
4. Grootchalig, geclusterd (windparken, zonneparken)	4. Kleinschalig, verspreid (losse windmolens, ieder een zonnepaneel)
5. Fossiele brandstoffen	5. Duurzame bronnen: wind, water, zon

LEEFBAARHEID	
1. Vitale dorpen	1. Krimpende dorpen
2. Voorzieningen en wonen centreren in kernen	Voorzieningen en wonen in dorpen
3. Gedwongen zelfredzaamheid	2. Gekozen zelfredzaamheid
4. Grote transportaders (wege, OV)	3. Fijnmazige structuur (wegen, OV)
5. Nieuwe bewoners (migranten, int. Studenten)	4. Vertrekkende bewoners

GOVERNANCE	
1. Centrale sturing	1. Gebiedsgericht/zelfvoorzienende dorpen
2. Monopolies	2. Keuzevrijheid
3. Sturing	3. Laissez faire / ieder voor zich
4. Zeggenschap/betrokkenheid bij organisaties	4. Zeggenschap / betrokkenheid bij bewoners
5. Vertrouwen & overlaten	5. Wantrouwen & controleren
6. Kennis & informatie toegankelijk voor selectieve groep	6. Kennis & informatie toegankelijk voor ieder

Scenario 3

“We omarmen meer water en innoveren met grote spelers”

Verhaallijn

Het jaar 2030. Friesland houdt van het water en heeft daar haar kracht van gemaakt. Door klimaatverandering is de hoeveelheid water enorm toegenomen. De kustlijn niet meer één hoge dijk, maar een zachte en geleidelijke overgang van water naar vaste wal. De landbouw sector verbouwd allerlei nieuwe gewassen die door gentechnologie het nieuwe klimaat verdragen. Enkele grote partijen hebben hun kansen gegrepen en beheersen de keten. Friese biologische voeding wordt over de hele wereld verhandeld. Het veranderende klimaat laat toe om op grote schaal in te springen op allerlei energiebronnen. Denk aan zonne-energie, windenergie, energie uit zoet-zout overgangen en energie uit biobrandstoffen en reststromen. Vanwege de schaal en omvang is dit alleen weggelegd voor grote bedrijven en coöperaties met voldoende kapitaal en leiderschap om de keten te beheersen. De nieuwe natuur en het afwisselende klimaat leiden tot een diverse toeristisch-recreatieve sector. De vernatting van het platteland zorgt voor een opleving van de watersportsector. Op grote schaal worden nieuwe concepten getest, uitgerold in de regio en geëxporteerd naar het buitenland

Kenmerken van scenario 3

Opbrengst van Omgevingslab Fries Platteland (juni 2017) en basis voor scenario's

- Landschap: vernatting en verdroging zijn tegelijkertijd aan de orde. Op plaatsen verzilt het landschap en elders daalt de bodem (of, beide!) o.a. door natuurlijke processen maar ook door gas en zoutextractie. Het resultaat is een meer divers landschap dan bij scenario 1., zondermeer natter door een stijgende zeespiegel en dalend achterland
- Kustverdediging: omarmen van water, bredere kustzone naast hoge dijken, nieuwe kwelders gebruiken voor kustverdediging ('building with nature')
- Water: risico's accepteren, periodes van droogte/vernatting, soms water overschot en soms waterschaarste, te kort aan zoet water, bodem verzilt, zoetwaterverspilling is een zonde, schadefonds voor waterschade, wateropslag/waterretentie
- Natuur: door de kleinschaligheid komt er meer variatie. Dit betekent een verschuiving in flora en fauna. Deze krijgen de ruimte in grote, aaneengesloten natuurgebieden
- Landbouw: klimaatverandering noodzaakt een algehele transitie met daarin plek voor zilte teelt, veenmos, lisdodde, hitteresistente gewassen. Gentechnologie wordt toegepast en er ontstaan ketens op niveau van Friesland of een megabedrijf, ruilverkaveling wordt (weer) toegepast om grootschaligheid mogelijk te maken. Bodemdaling gebeurt maar wordt op gereageerd door gebruik van lichtere voertuigen
- Recreatie: klimaattoerisme (droogte/warmte, stormen, vernatting), vernatting zorgt voor opleven van watersportsector die zich als R&D industrie ontwikkelt voor export van producten en diensten (in lijn met jachtbouw, kitesurfen en straks hydrofoils, zonneboten,
- Energielandschap: ruimte voor zoet/zout, biobrandstoffen (gewassen, algen)
- Technologie: ten dienste van creëren nieuwe mogelijkheden passend bij waterlandschap
- Bestuur/sturing: ondersteunen nieuwe functies, stimuleren transities in recreatie, landbouw, energie, watermanagement

Instelling “Mengpaneel Fries Platteland” voor scenario 3

NATUUR	
1. Grote, aaneengesloten gebieden	1. Netwerkstructuur
2. Functies scheiden	2. Verweven functies
3. Biodiversiteit neemt af	3. Biodiversiteit neemt toe
4. Verdroging	4. Vernatting
5. Gezondheid voor flora & fauna	5. Gezondheid voor mens
6. Waardevol	6. Waardegevend: bruikbare grondstof
7. Parklandschap (“de-wilding”)	7. Nieuwe wildernis (“re-wilding”)

RECREATIE & TOERISME	
1. Massa	1. Niche
2. Focus, clustering	2. Spreiding
3. Grootchaligheid ('grote trekkers')	3. Kleinschalig
4. Permanent	4. Pop-up/tijdelijk
5. Virtual reality (=plaats onafhankelijk)	5. Augmented reality (=plaats afhankelijk)
6. Routes & arrangementen (verbinden, vermarkten)	6. Ontwikkeling fysiek aanbod (Verbeteren, vernieuwen, toevoegen)
7. Entertainment (=plaats onafhankelijk)	7. Gebiedsgericht (=plaats afhankelijk)
8. Waterrecreatie	8. Recreatie op land
9. Internationale markt/oriëntatie	9. Lokale-regionale markt/oriëntatie

LANDSCHAP	
1. Harde kustlijn	1. Zachte overgang
2. Functies scheiden	2. Verweven functies
3. Monotoon landschap	3. Afwisselend landschap
4. Productielandschap / industrieel landschap	4. Woonlandschap / beleefomgeving
5. Statisch landschap	5. Dynamisch landschap / adaptief landschap

LANDBOUW	
1. Diversificatie / multifunctioneel	1. Monocultuur / monofunctioneel
2. Wereldmarkt	2. Regionale ketens
3. Nieuwe opkomende vormen	3. Traditionele vormen behouden/koesteren
4. Natuur-exclusief	4. Natuur inclusief
5. Regeneratie: ingrepen	5. Degeneratie: uitputting van de grond
6. Extensieve landbouw	6. Intensieve landbouw
7. Biologisch-ecologisch	7. Industrieel (gentech)
8. Kleinschalig	8. Grootchalig
9. Schaalverkleining	9. Schaalvergroting
10. Gebiedscoöperaties	10. Ketenbeheersers
11. Cottage Industries	11. Vrijkomende agrarische bebouwing

KLIMAAT & WATER	
1. Uitgaan van technische oplossingen/processen	1. Uitgaan van natuurlijke oplossingen/processen
2. Centraal (overheid)	2. Lokaal (coöperaties, individuen)
3. Grote wateropgave	3. Kleinschalige oplossingen
4. Water afvoeren / regionaal opslaan	4. Water vasthouden / lokaal opslaan
5. Tegengaan van gevolgen	5. Omarmen van gevolgen: vernatting, verdroging verzilting
6. Fossiele brandstoffen	6. Herwinbare, duurzame bronnen

ECONOMIE	
1. Nieuwe opkomende vormen	1. Traditionele vormen behouden/koesteren
2. Nieuwe beroepen	2. Verdwijnende beroepen
3. Gespecialiseerde kennis	3. Diversificatie
4. Ambacht	4. Automatisering / robotisering
5. Grootchalig is kwetsbaar	5. Grootchalig is efficiënt
6. Kleine (mkb, familie) bedrijven	6. Grote internationale spelers
7. Schaalvoordeel komt bij burger terecht	7. Schaalvoordeel komt bij bedrijf terecht
8. Ketenbeheersers	8. Gebiedscoöperaties
9. Jongeren	9. Ouderen
10. Klein aantal grote werkgevers	10. Brede basis kleine MKBers

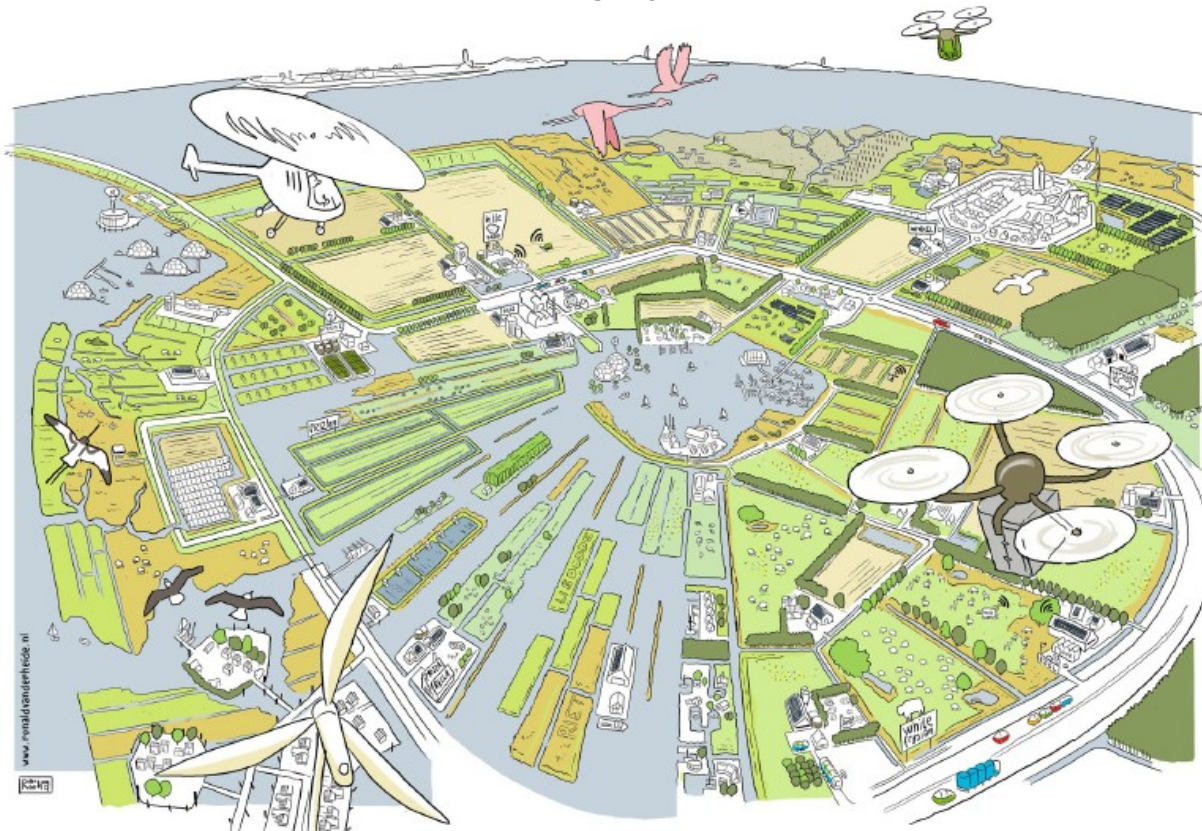
ENERGIE	
1. Langzame transitie (kleine stappen)	1. Snelle transitie (grote klap)
2. Afhankelijk van andere partijen	2. Zelfvoorzienend
3. Opbrengsten naar energiebedrijven	3. Opbrengsten naar gemeenschappen (individueel, coöperaties)
4. Grootchalig, geclusterd (windparken, zonneparken)	4. Kleinschalig, verspreid (losse windmolens, ieder een zonnepaneel)
5. Fossiele brandstoffen	5. Duurzame bronnen: wind, water, zon

LEEFBAARHEID	
1. Vitale dorpen	1. Krimpende dorpen
2. Voorzieningen en wonen centreren in kernen	Voorzieningen en wonen in dorpen
3. Gedwongen zelfredzaamheid	2. Gekozen zelfredzaamheid
4. Grote transportaders (wege, OV)	3. Fijnmazige structuur (wegen, OV)
5. Nieuwe bewoners (migranten, int. Studenten)	4. Vertrekkende bewoners

GOVERNANCE	
1. Centrale sturing	1. Gebiedsgericht/zelfvoorzienende dorpen
2. Monopolies	2. Keuzevrijheid
3. Sturing	3. Laissez faire / ieder voor zich
4. Zeggenschap/betrokkenheid bij organisaties	4. Zeggenschap / betrokkenheid bij bewoners
5. Vertrouwen & overlaten	5. Wantrouwen & controleren
6. Kennis & informatie toegankelijk voor selectieve groep	6. Kennis & informatie toegankelijk voor ieder

Scenario 4

“We omarmen meer water en speuren continue naar kleinschalige nieuwe mogelijkheden”

Verhaallijn

Het jaar 2030. Door klimaatverandering is de hoeveelheid water enorm toegenomen. Naast hoge dijken zijn er plekken waar het getij vrij spel heeft of waar de kansen op hoogwater groter zijn. En daar beweegt Friesland atletisch in mee met kleinschalige, lokale oplossingen. Woningen worden weer op terpen gebouwd en op palen gezet. Boeren en lokale coöperaties regelen zelf waterpeilen en springen dynamisch om met overschotten of tekorten aan water. Er ontstaat nieuwe natuur en het afwisselende landschap is een goede voedingsbodem voor biologische en ecologische landbouw. De boeren produceren kleinschalig hele nieuwe productlijnen zoals nieuwe gewassen, insecten of algen. Men gaat zuinig om met energie door sterk te investeren in het beperken van verspilling. Waar energie nodig is, wordt het lokaal opgewekt en opgeslagen door lokale energieketens. Ondanks snel afwisselende weertypen zijn ondernemers in toerisme en recreatie zeer goed in staat om snel in de behoefte van recreanten te voorzien. Dat kan een natuurswembad in een kwelder zijn, maar ook het digitaal aanbieden van cultuurhistorie via Virtual Reality. De sector ontwikkelt snel en heeft daardoor een sterk pop-up karakter gekregen.

Kenmerken van scenario 4

Opbrengst van Omgevingslab Fries Platteland (juni 2017) en basis voor scenario's

- Landschap: beweegt mee met veranderde omgeving, dynamisch, kleinschalig, divers, tijdelijkheid/pop-up, stijgende zeespiegel en dalend achterland.
- Natuur: diversifiëring van het landschap leidt tot meer variatie van flora en fauna. Natuur is er ook in tijdelijke/pop-up vorm en daarmee ook (mogelijk) op plekken waar je het van oudsher niet verwacht
- Landbouw: diversifiëring, snel schakelen (sprinkhanenfarm, algen als biomassa, nieuwe teelt), combinaties met natuur/recreatie, lokaal ketens sluiten en netwerken ontwikkelen
- Water: terpenlandschap, verhuizen/ruilverkavelen uit laaggelegen gebieden, boeren reguleren zelf waterpeil, periodes van droogte/vernatting
- Recreatie: weersafhankelijke attracties en activiteiten omdat ondernemers gewend zijn om continu in te kunnen spelen op het veranderende weer zijn zij ondanks klimaatverandering zeer goed in staat om in de wensen en eisen van de bezoekers te blijven voorzien. Lokale omgeving/authenticiteit/diversiteit wordt slim benut (natuurzwembad in de kwelder). Functies in het recreatie en toerisme zijn sterk gericht op snelle ontwikkeling (levenscyclus is kort) en hebben een sterk pop-up karakter
- Kustverdediging: divers en afhankelijk van wat er in het achterland is en de mate waarin dat bescherming nodig heeft .Er wordt niet "just-in-case" gehanteerd: er zijn plekken waar de risico's/kansen/effecten hoger zijn dan op andere plekken.
- Energielandschap: implementatie verduurzaming op lokaal individueel/bedrijfsniveau met omarmen van nieuwe technieken. Geen grote spelers maar individuele producten (nul-op-meter) of kleine collectieven
- Technologie: technologie wordt ingezet/aangegrepen voor nieuwe producten en productievormen (landbouw), activiteiten (recreatie), vormen van vervoer
- Bestuur/sturing: continue speuren naar nieuwe ontwikkelingen, kansen en toepassingen, sterk gericht op innovatie en minder op het blijven bij de successen uit het verleden. Focus op tijdelijkheid en pop-up.

Instelling “Mengpaneel Fries Platteland” voor scenario 4

NATUUR	
1. Grote, aaneengesloten gebieden	1. Netwerkstructuur
2. Functies scheiden	2. Verweven functies
3. Biodiversiteit neemt af	3. Biodiversiteit neemt toe
4. Verdroging	4. Vernatting
5. Gezondheid voor flora & fauna	5. Gezondheid voor mens
6. Waardevol	6. Waardegevend: bruikbare grondstof
7. Parklandschap (“de-wilding”)	7. Nieuwe wildernis (“re-wilding”)

RECREATIE & TOERISME	
1. Massa	1. Niche
2. Focus, clustering	2. Spreiding
3. Grootchaligheid ('grote trekkers')	3. Kleinschalig
4. Permanent	4. Pop-up/tijdelijk
5. Virtual reality (=plaats onafhankelijk)	5. Augmented reality (=plaats afhankelijk)
6. Routes & arrangementen (verbinden, vermarkten)	6. Ontwikkeling fysiek aanbod (Verbeteren, vernieuwen, toevoegen)
7. Entertainment (=plaats onafhankelijk)	7. Gebiedsgericht (=plaats afhankelijk)
8. Waterrecreatie	8. Recreatie op land
9. Internationale markt/oriëntatie	9. Lokale-regionale markt/oriëntatie

LANDSCHAP	
1. Harde kustlijn	1. Zachte overgang
2. Functies scheiden	2. Verweven functies
3. Monotoon landschap	3. Afwisselend landschap
4. Productielandschap / industrieel landschap	4. Woonlandschap / beleefomgeving
5. Statisch landschap	5. Dynamisch landschap / adaptief landschap

LANDBOUW	
1. Diversificatie / multifunctioneel	1. Monocultuur / monofunctioneel
2. Wereldmarkt	2. Regionale ketens
3. Nieuwe opkomende vormen	3. Traditionele vormen behouden/koesteren
4. Natuur-exclusief	4. Natuur inclusief
5. Regeneratie: ingrepen	5. Degeneratie: uitputting van de grond
6. Extensieve landbouw	6. Intensieve landbouw
7. Biologisch-ecologisch	7. Industrieel (gentech)
8. Kleinschalig	8. Grootchalig
9. Schaalverkleining	9. Schaalvergroting
10. Gebiedscoöperaties	10. Ketenbeheersers
11. Cottage Industries	11. Vrijkomende agrarische bebouwing

KLIMAAT & WATER

1. Uitgaan van technische oplossingen/processen	1. Uitgaan van natuurlijke oplossingen/processen
2. Centraal (overheid)	2. Lokaal (coöperaties, individuen)
3. Grote wateropgave	3. Kleinschalige oplossingen
4. Water afvoeren / regionaal opslaan	4. Water vasthouden / lokaal opslaan
5. Tegengaan van gevolgen	5. Omarmen van gevolgen: vernatting, verdroging verzilting
6. Fossiele brandstoffen	6. Herwinbare, duurzame bronnen

ECONOMIE

1. Nieuwe opkomende vormen	1. Traditionele vormen behouden/koesteren
2. Nieuwe beroepen	2. Verdwijnde beroepen
3. Gespecialiseerde kennis	3. Diversificatie
4. Ambacht	4. Automatisering / robotisering
5. Grootchalig is kwetsbaar	5. Grootchalig is efficiënt
6. Kleine (mkb, familie) bedrijven	6. Grote internationale spelers
7. Schaalvoordeel komt bij burger terecht	7. Schaalvoordeel komt bij bedrijf terecht
8. Ketenbeheersers	8. Gebiedscoöperaties
9. Jongeren	9. Ouderen
10. Klein aantal grote werkgevers	10. Brede basis kleine MKBers

ENERGIE

1. Langzame transitie (kleine stappen)	1. Snelle transitie (grote klap)
2. Afhankelijk van andere partijen	2. Zelfvoorzienend
3. Opbrengsten naar energiebedrijven	3. Opbrengsten naar gemeenschappen (individuele, coöperaties)
4. Grootchalig, geclusterd (windparken, zonneparken)	4. Kleinschalig, verspreid (losse windmolens, ieder een zonnepaneel)
5. Fossiele brandstoffen	5. Duurzame bronnen: wind, water, zon

LEEFBAARHEID

1. Vitale dorpen	1. Krimpende dorpen
2. Voorzieningen en wonen centreren in kernen	2. Voorzieningen en wonen in dorpen
3. Gedwongen zelfredzaamheid	3. Gekozen zelfredzaamheid
4. Grote transportaders (wege, OV)	4. Fijnmazige structuur (wegen, OV)
5. Nieuwe bewoners (migranten, int. Studenten)	5. Vertrekkende bewoners

GOVERNANCE

1. Centrale sturing	1. Gebiedsgericht/zelfvoorzienende dorpen
2. Monopolies	2. Keuzevrijheid
3. Sturing	3. Laissez faire / ieder voor zich
4. Zeggenschap/betrokkenheid bij organisaties	4. Zeggenschap / betrokkenheid bij bewoners
5. Vertrouwen & overlaten	5. Wantrouwen & controleren
6. Kennis & informatie toegankelijk voor selectieve groep	6. Kennis & informatie toegankelijk voor ieder

BIJLAGE 2: TRENDS & ONTWIKKELINGEN ZOALS GEFORMULEERD DOOR MIENSKIP

De onderstaande tabel bevat de ongefilterde, letterlijke opbrengst van de inbreng van de deelnemers aan de 1^e ronde van de Omgevingslabs Fries Platteland. Het zijn de letterlijke teksten in de woorden van de deelnemers die op post-its zijn geschreven bij de vraag “welke trends en ontwikkelingen zijn van invloed op het Fries Platteland van de Toekomst?”. De clusters zijn tevens benoemd door de deelnemers. De bevindingen van de verschillende bijeenkomsten zijn voor het overzicht in de tabel samengebracht. Omdat het de ongefilterde, letterlijke opbrengst is zijn er bepaalde steekwoorden die bij meerdere clusters staan.

Klimaatverandering	Technologische veranderingen
- Klimaatverandering - Zeespiegel stijging - Droogte - Hoosbuien - Zachtere winters - Warme zomers - Meer warme dagen - Ecologisch – klimaatverandering – landschap aanpassen - Verzilting (het oppervlakte water en grondwater wordt zouter) - Opwarming van de aarde - Zeespiegelstijging – evacuatie plannen, hoger wonen - Weer extremen nemen toe - Het wordt warmer en gaat harder regenen - Meer inzicht in zeespiegel stijging voor veiligheid - Zoetwater voorraad - Klimaat/verdroging - Zeespiegelstijging - Verzilting - Nederland haalt KRW-klimaatdoelen niet: urgentie tot meer actie - Invloed klimaatverandering onbekend - Klimaat migratie, bedreiging land en natuur - Warmer/ extremer - Gezondheid door klimaat - Verzilting bestendige gewassen - Stijgende zeespiegel en het dalen van het land - Klimaatverstoring - Klimaat meltdown - Hoog percentage bevolking die niet meer mee (kan) over - Tekort aan zoet water! - Drinkwater mens, vee, natuur, industrie - Klimaat, zoet water - Ander klimaat - Klimaatverandering, zeespiegel stijging, wateroverlast, droogte - Klimaatakkoord Parijs - Energie: zon – wind – biomassa	- Snel internet - 3D printer - technologische ontwikkeling - Minder productie, minder werkgelegenheid - Meer machinaal werken minder mensen nodig voor productie - Minder banen door technologische en economische ontwikkelingen - Meer thuis werken (minder braindrain) - ICT - Virtual reality - IT → onafhankelijkheid - Vervoer/ plaats van wonen/werken - Publieke ruimtevaart - Data verkeer neemt toe - Politiek: meer info/ uitwisseling kennis beschikbaar, bevolking grotere invloed op beleid - Toename technologische toepassingen - Meer telewerken (niet locatie gebonden) - Verschuiving werkgelegenheid - Algoritmen sturend i.p.v. kennis/verstand - Minder winkels - Meer/bredere toepassing digitale technieken voor o.a. toerisme - Internet – internet of things – privacy - Technologische vooruitgang - Big data, toename in mogelijkheden - alle behoeftes online verkrijgbaar - Steeds minder arbeid nodig door mensen - Robotisering, automatisering - Geen bezit maar gebruik - Digitalisering - Nog grotere rol van computers/digitalisering - Technologische ontwikkeling bio productie - Werkloosheid grote groepen mensen - Mensen die nu worden opgeleid krijgen een beroep dat nu nog niet bestaat - Ieder op zijn eigen eilandje - Technologische ontwikkeling zal alles veranderen - Energie & klimaat - Windenergie - Zonne energie

- Overall energieopwekking zichtbaar - Energietransitie: fossiel naar duurzaam - Energietransitie: meer lokale duurzame energieopwekking - Aardbevingen/Wateroverlast: zoutwinning, gas, regen, zeespiegel - Klimaatverandering: droogte, water - Verschraling - Schaalvergrotingen - Klimaatdoelstellingen - Energietransitie: wind, water, zon - Opwarming aarde - Veel waterpompmolens - Wateroverlast en waterpeil - Klimaatverandering: ruimte voor opvang/natte voeten? - Schaarste/tekort aan zoet water! (opp. en gezond water): drinkwater, landbouw natuur - Ecologisch: klimaatverandering zeespiegelstijging extreme weersomstandigheden - Klimaatopgave - Klimaat: teveel water waar te laten in landschap? - 15 jr. en verder - Klimaatverandering: veiligheid, teveel water, te weinig water - Temperatuur, neerslag, reactie soortenrijkdom - Te weinig water, waar halen we dat? - 15 jr. en verder - Hoger bouwen ipv op maaiveld = overlast- en schadereductie bij teveel water (meren, sloten)	- Energie opwekking overal zichtbaar - Technologische ontwikkelingen - Robotica - Kwantumtechnologie - 3D printen - Robot - Snel internet en andere snelle contacten en informatie - Vrije tijd door digitalisering: sport, muziek, toneel, wandelen - Virtueel landschap: bril met lagen, verplaatsen met drones
Opgave waterkwaliteit en kwantiteit - Drinkwater (zoet water) wordt schaarser - Verslechtering waterkwaliteit	Bodemdaling - Veenoxidatie - Bodemdaling
Energie transitie - Geen fossiele brandstoffen/ energie - Wind energie en zonne-energie - Bedrijven inzetten op energieneutraal - Toename van duurzame energie voorzieningen - Opwekken duurzame energie neem toe - Meer e-bike/ car - Mobiliteit → elektrisch – zelfsturend, geldt ook voor landbouwverkeer - Nieuwe vervoersvormen (zelfrijdende auto's) - Gasaansluiting eruit, geen auto's meer op fossiele brandstof - Gebrek aan (groene) energie - Nieuwe energie. Kern enz. - Duurzame energie zon/ wind/ bio - Veranderende energiebronnen (in het landschap) - Herijking (na 2025) energietransitie - Productiecyclus/hergebruik - Afspraken wereldwijd voor CO2 reductie - duurzame energie - Energietransitie komt echt op gang: alles op elektrisch	Nieuwe economische orde - Transitie economie: Niet meer gebaseerd op, meer, meer, meer - Circulair ondernemen: grondstoffen in de kringloop houden - Versterking economische waarden kwaliteitsverbetering - Opkomst deeleconomie - Robotisering - Landbouw industrialiseert - Schaalvergroting - Wegvallen economische middenklasse - Minder vrije tijd - Aantal insecten en het bodemleven nemen af - Ecologische verandering: brandstof verandering, biodiversiteit neemt toe bij leegloop land - Biodiversiteit neemt af - Kleine keuter boeren - Meer biologische landbouw → meer vogels en minder vervuild water - Opbloei lokale economie - Meer nadruk op welzijn (groen, goede leefomgeving) en minder groei

- Duurzaamheidsmaatregelen (T+P) + regels als antwoord op klimaat e.a. - Duurzame energie - Windmolenparken - Fossiele energie neemt af alternatieven nemen toe - Verzilting - Volop energie - Energie transitie - Duurzaamheid - $2\text{H}^2 + \text{H}^2 \rightarrow 3\text{H}^3$ - Verduurzaming - Gas loos - Energie voorziening - Elektromagnetische aandrijving - Nieuwe vervoerstechniek	- Het nieuwe werken - Digitalisering - Less economy - Kwaliteitsverbetering - Anders consumeren - Decentralisatie - Circulaire economie - Ambacht - Werk - Geen belasting op arbeid wel belasting op vervuiling - Minder werkgelegenheid voor lager opgeleiden - Leefbaarheid op het platteland in gedrang - Nederland/Friesland, kennisland, productieland - Familiebedrijven verdwijnen - Ecologisch herstel, natuur, leefomgeving en landbouw - Economische crisis
Leefbaarheid (door krimp) - Jongeren trekken naar de stad - Individualisering, krimp en vergrijzing, leegloop - Aantal inwoners neemt af - Trek naar de stad - Meer ouderen dus meer OV nodig, makkelijker - Minder kinderen - Mondialisering – meer mensen van buiten - Langer leven en langer werken maar kortere werkweek - Vergrijzing leidt tot krimp - Verschillen verhouding stad – land - Verschillen verhouding jong – oud - Meer eigen woningen i.p.v. huur woningen - Toenemende krimp in kleine dorpen met weinig/ geen voorzieningen - Krimp: Minder mensen, meer kwaliteit - Leegloop - Leegloop maar ook nieuwe bewoners met andere behoeften - Veranderende samenstelling bevolking - "trek naar stad", leegloop platteland naar steden - Verdergaande urbanisatie - Veranderende samenstelling bevolking - Voorzieningen op platteland verdwijnen sneller - Vrijtijdsbesteding - Leegstand, verpaupering - Leegstand boerderijen - Diversiteit functies - Huur woningen - Leefbaarheid platteland - Leefbaarheid horeca, scholen - Groeiende behoefte aan echte economische ontwikkeling - Platteland verandert - Grotere werkloosheid - Behoeft inkomsten leefbaarheid - Groei plattelands toerisme (Country trend)	Recreatie en toerisme - Groot natuurpark - Natuurpark Fryslan - Grote wateroppervlakten - Grote natuurgebieden - Grootschalige landbouw - Natuur - Meer recreatie/toerisme - Grotere afstand tot de natuur van de mens - Biodiversiteit - Trek naar steden in NL: Fryslan platteland om te recreëren

- Economie in de streek afhankelijk van goede kernen - Leefbaar landschap Anti-krimp - Lijn van Amsterdam naar Hamburg - Overloopegebied voor grote steden (Randstad)	
Demografie & gedrag - Samenstelling bevolking: leeftijd, achtergrond, huishouden - Vergrijzing - Krimp - Ontgroening - Verdwijnen maatschappelijke voorzieningen door ontgroening/vergrijzing - Behoeftte gezondheid - Nederlanders hebben meer vrije tijd - Ontvolking/ vergrijzing - Foot loose (Vrij, ongebonden, Vrijheid om te doen wat je wilt en wanneer je wilt, geen plaats om te vestigen makkelijk te verplaatsen) - Globalisering - Migratie - Vluchtelingen - Immense vluchtelingenstromen - Asielzoekers - Urbanisering (meer in de stad wonen en krimp op het platteland) - Bevolkingskrimp - Leegloop - Marginalisering - Demografie en bevolkingstrek - Demografische problemen in Afrika, landen met een Moslim bevolking - Grote vluchtelingen stromen - Mobiliteit - Andere samenstelling bevolking - Bevolkingskrimp 'vergrijzing' 'ontgroening' - Vergrijzing platteland - Migratie - Voedselmodel versus biodiversiteit - Democratie versus overheersing - Democratie - Krimp - Voorzieningen: Behoeften? Lifestyle? - Vergrijzing/pensioenmigranten - Minder jongeren - Verwacht vergrijzing - Vergrijzing = zorg = euro's - Botsing religies - (Im)migratie - Aangepaste zorg waardoor ruime mogelijkheden voor ouderen: recreatie, wonen - Meer gedreven door waarden (het goede willen doen, bewuster), minder door macht en geld	Maatschappij - Minder vrijwilligers - Individualisering van de maatschappij - Afname eigen bezit - Toename burgerparticipatie bij overheid (verwarring over rollen + taken) - Meer invloed inwoners op politiek bestuur - Digitale zoekfuncties - Sociaal: door alle technologische ontwikkelingen ontstaat een tegenbeweging: mensen willen rust en fysieke sociale contacten. - Ontmoeten staat centraal: geluk haal je niet uit technologie - Media: waan van de dag - Onzeker hoe besteding inkomen - Primair levensbehoefte ligt veel lager dan in zuidelijke landen - Geloof, christendom neemt af Islam neemt toe Van Mienskip naar individualisering - Technologische ontwikkeling - Bewegingen i.p.v. vaste partijen/ leden - Mensen zijn lastiger te mobiliseren: vluchtig en tijdelijke commitment - Virtual reality - Sociaal/ cultureel communicatie met elkaar verandert - Sneller wisselingen politiek, meer burger participatiedoor middel van computers - Geen privacy burger - Minder noodzaak tot verplaatsing van mensen (thuis werken, thuis bezorging, drones) Sociaal-cultureel - Bio wordt de standaard - Meer ruimte voor diversiteit - Toename vraag levensmiddelen - Meer samen met Groningen (stad + land) - Politiek: instabiele wereldpolitiek (spanningen) - Zelfredzaamheid van de samenleving - Participatiesamenleving - Platteland tweede rang? Bewuster consumeren - Betrokkenheid bij voedselvoorziening - Welvaartstijging wereldwijd - Meer aandacht gezondheid - Meer aandacht voor gezond en veilig voedsel Toename tegenstellingen maatschappij

	- Verharding in meningsvormen (markteconomie onder druk) - Ruimte, rust, verwildering
Overheid & regelgeving - Terugtrekkende overheid - Europese wetgeving voor natuurbescherming - Liberalisering woningmarkt: P+S+E - De rol van de overheid t.o.v. ondernemers - Zelfsturing neemt toe - Maatwerk, beter kansen benutten - Beperkte ontplooiing mogelijk jongeren heden - Regelgeving, veranderende democratie - Nieuwe democratische orde - Conservatisme (weerstand/ nostalgie) - Politiek: een andere inrichting van de democratie; specialisten/experts per vakgebied (ipv meeste stemmen/onderhandelen) - Politieke overheersing door de Randstad - Dromen van burgers - Gezond verstand bij toepassing wet- en regelgeving. Stimuleren van gewenste ontwikkelingen en activiteiten op het platteland - Politieke regels die landbouw geld kosten - Specifieke regels die in NL gelden en niet in EU - Decentrale overheid - Bestuurlijke schaalverkleining (gebied specifiek) -	Balans natuur, landschap en economie - Maaiveld daling (Proces dat in gang wordt gezet door de cultivering van een laagveengebied) - Stillere en schonere machines, installaties, voertuigen - Professionele voedselproductie - Voedselvraagstuk/migratie/technologische invloed op productie - Vossen en kraaien als bedreiging voor weidevogels - Kloof tussen platteland en stedeling - Toename ziekten en plagen als gevolg van: klimaat, monoculturen, bestrijdingsmiddelen - Natuurontwikkeling en beheer ook en meer door burgers - Weidevogels verdwijnen - Biobased economy: andere teelten op landbouwgrond - Balans: afstand burger en platteland - Gezond verstand/feiten mbt verstandige benutting ruimte en energie (bijv.: minder dierlijke eiwitten – meer plantaardige eiwitten) - Circulaire economie: reststoffen, kringlopen lokaal, energie - Kloof tussen steden en platteland - Industrialisering landbouw - Lokaal meer aandacht voor behoud (burgerkracht) kleinschalig landschap - Regionale schaalvergroting (burgerkracht) - Nieuwe landschappen
Verkeer & mobiliteit - Nieuwe vervoersvormen - Snelle verbinding via Friesland – Groningen, Denemarken - Elektrisch, GPS, zelfsturen, energie - Verkeersintensiteit (verhoging) - Planetair kolonialisme (gerelateerd aan globalisering) - Toegang voorzieningen ipv directe aanwezigheid - Friese platteland wordt onderdeel van de Randstad. Mensen wonen in zuidwest Fryslan en werken in Almere, Amsterdam: werken thuis, gaan 1 of 2 dagen per week naar werklocatie - Meer vliegverkeer: opening Lelystad Airport - Spoorlijnen blijven bestaan. Vanuit kleinere kernen zelfrijdende busjes en gebruik fiets of E-bike - Toename van de mobiliteit - Vervoer is elektrisch/waterstof - Zelfrijdende auto's - Meer mogelijkheden voor ouderen op platteland	Globalisering - Netwerken - Meer aandacht voor cultureel erfgoed en lokale identiteit - Toename verstedelijking - Toename krimp - Deel en eco economie - Huidige trek naar steden (door jongeren) zal weer omkeren - Europa (wijze van bestuur) - Terugtrekkende overheid - Economie + Politiek in andere EU landen - Economische herschikking wereldwijd - Verder gaande social media - Politieke Herschikking Partij clusters - Economische herschikking wereldwijd - China - Digitale maatschappij wordt persoonlijker Geopolitiek - Europa, Rusland en USA in crisis - Middenklasse China ontdekt Europa - Ontwrichting samenleving - Bestuursontwikkeling (EU/USA/politiek toneel)

	fusies - Wijzing machtsblokken - Vrijhandelsverdragen, bijv. CETA met schaalvergroting landbouw - Europese machtsverschuivingen
Biodiversiteit & ecologie - Ecologie → afname biodiversiteit → anderzijds nieuwe soorten als gevolg van klimaatverandering - Landschap: Wegberm, wateroevers en openbaar groen verplicht ecologisch beheren (bijenlint) - Minder soorten, kwetsbaarder systeem - Door toename toerisme een veranderend landschap - Afname biodiversiteit - Andere soorten flora en fauna, soms plaagsoorten - Verandering klimaat heeft invloed op biodiversiteit/ecologie - Vergroening - Schaalvergroting - Landbouw - Ontwrichtend biodiversiteitsverlies - Vervuiling - Verdroging	<u>Landbouwontwikkelingen</u> - Tractor RIP - Kleinschaligere agrarische sector - Minder commerciële landbouw - Hightech landbouw biedt onverwachte kansen - Schaalvergroting - Veranderingen in landbouw: bijv.: natuurinclusieve landbouw - De melkprijs fluctueert sterker - Technologische ontwikkelingen: voedsel/gen - Genetisch gemanipuleerde gewassen - Natuur, het uiterlijk van buitengebieden de mooie bankjes in de provincie - Biodiversiteit neemt af - Voedsel schaarste/ water schaarste - Ontwikkeling grotere boerenbedrijven neemt af door concurrentie buitenland - Geen intensieve veeteelt dvn extensieve veeteelt - Voedselvoorziening (water en vast voedsel) - Geen gebruik meer van landbouwgif (glyfosaat en neonicotinoïden) - Ontwikkelingen wereldmarkt landbouw

BIJLAGE 3: GEVOLGEN VAN SCENARIO'S ZOALS GEFORMULEERD DOOR MIENSKIP

De onderstaande tabel bevat de ongefilterde, letterlijke opbrengst van de inbreng van de deelnemers aan de 2^e ronde van de Omgevingslabs Fries Platteland. Het zijn de letterlijke teksten in de woorden van de deelnemers die op post-its zijn geschreven bij het benoemen van de gevolgen van de scenario's. De termen in kolom 1 zijn tevens benoemd door de deelnemers. Omdat het de ongefilterde, letterlijke opbrengst is zijn er bepaalde steekwoorden die bij meerdere clusters staan.

Scenario 1 "Gevolgen" - Opbrengst mienshipsessie oktober 2017

algemeen	waar komt ons voedsel vandaan? Slecht scenario voor toekomstige generaties. Verlies van gevoel en kennis t.a.v. product, afnemende diversiteit, waterbeheersing kwetsbaar: aldoor meer dijken, gemalen enz.
cultuur	2e noord-oostpolder = saai!, minder dorpen, grotere steden - leefbaarheid gaat achteruit, skûk giet fourt
economie	vraag is of grote bedrijven gaan overleven! Niet duurzaam, schaalvoordeel....voor wie? , dalende werkgelegenheid vanwege 2 sectoren en niet verwerken van 1e sector producten tot half- of eindfabrikaten (slim vervoer de regio uit ,heeft het zin voor de export te produceren?, door paar grote spelers weinig werkgelegenheid
energie	te grote invloed van plaatselijke energieopwekking op het landschap, energiereuzen hebben het voor het zeggen, rem op energietransitie, rendement zonne-energie en getijdencentrale te laag, langer fossiel-gas nodig, transitie van fossiel naar duurzaam, door grote energiebedrijven, energie op eigen daken = zelfvoorzienend, energie uit stroming tussen de Waddeneilanden, grote windmolens, zonneparken, Deltaplan Noord eindelijk uitvoeren, monopolie, geen verdeling lasten en lusten, windmolens geclusterd = positief. Landschap: geen gerommel, wel samenhang in oude molens nodig.
landbouw	verdwijning van de traditionele kleine boer, productie voor export, meest realistisch, efficiënt dus goedkoopst. Niet wenselijk, efficiënt, werkgelegenheid? Afname in landbouw toename in recreatie, gespecialiseerd, werkgelegenheid verandert, Friezen vertrekken uit Friesland, afstand tot herkomst voedsel wordt groter, met monocultuur komen we er niet, vermindering mineralen en vitamines, uitputting van de grond, goed bewerkbaar land, mobiliteit door transport van goederen wereldwijd, landbouw weg uit veenweide, grootschaligheid verlies aantrekkelijk landschap, verlies aan biodiversiteit, verlies aan identiteit, effecten voor landbouw in veenweidegebieden desastreus, diversiteit verlies, samenwerken natuur en landbouw: niet extreme natuur en intensieve landbouw, ontwatering in met name veenweide gebied desastreus voor landbouw, leegstand boxenstallen, sterkere bodemdegeneratie (afname opbrengst), kwetsbaar landschap, gescheiden landbouw t.o.v. natuurgebieden, hogere landbouwproductie leidt tot verdringing van ontwikkelingslanden op de wereldmarkt. Onze rijkdom leidt tot armoede elders en toenemende emigratie, veel meer sturend bestuur, we gaan meer slepen met goederen (mondiaal), meer vervuiling, kansen voor innovatie, gentechnologie bijvoorbeeld, zoute producten, monotone cultuur/landbouw = kwetsbaar (ziektes, gezondheidsrisico neemt toe), schaalvoordeel....voor wie? , kunnen we met schaalvergroting winnen van landen als Rusland, USA, Canada?, extra grond door indijking, hogere productiviteit op korte termijn, meer mensen, minder natuur, hogere productiviteit op korte termijn
leefbaarheid	hogere dijken hebben negatieve impact op beleving landschap, minder toerisme en bewoners, minder werkgelegenheid, te eenzijdige natuur/landschappen, minder aantrekkelijk landschap zorgt voor krimp, cultuurhistorische waarden lopen terug, samenhang bevolking wordt minder, mensen komen niet naar Friesland om te rentenieren, minder vervoersbewegingen, meer transport van goederen (inter)nationaal, minder dorpen ,bevorderen groteren kernen met basisvoorzieningen, voorzieningenniveau

	daalt ,ontstaan krimpgebieden, verdwijnen herkenbare 'woonlandschap', wie betaald geleden schade voor burger of ondernemers , menselijke maat verloren, geen binding meer met land
leefomgeving	zeggenschap / lokale betrokkenheid is laag, ongelukkig, uitholling van het platteland, productietuin voor rest van de wereld (bedreiging), biodiversiteit gaat terug, niet leuk wonen, centraal geregeld, industrialisering van sectoren en landschap, sociale binding gaat weg, niet duurzaam voor volgende generaties, opgeruimd landschap, landschapspijn
natuur	beter te beheren tegen predatie, natuur en landschap sterk onder druk, meer kansen voor grootschalige natuur, clustering natuurgebieden = robuust, verlies biodiversiteit, functiescheiding = minder beleving van natuur en landschap, minder bewustzijn en gevoel ,minder kennis over inzet voor , monotoon landschap, landschapspijn, minder biodiversiteit, impact op 'klassieke toerisme', afname werkgelegenheid ,verliezen cultuurhistorisch landschap
Recreatie	dagjes mensen alleen in zomer, mensen komen voor het Frysk eigene, dat is hier verloren, massaal, minder attractief om te wonen en werken, de scheiding tussen Fryslân en de rest , identiteit gaat verloren, ons Fryslân gevoel behouden, scheiding van functies per gebied, minder overheid, weinig verweving van functies, Friese cultuur moet met een vergrootglas zoeken, civiel technisch landschap, grotere machines/centrales, kwetsbaar, overlast , vervuiling, massatoerisme, natuur onder druk, niet aantrekkelijk landschap, saaier landschap voor recreatie, clustering recreatie niet aantrekkelijk: kan uitgeruild worden met Benidorm = meer zon, werkgelegenheid in recreatie komt onder druk wanneer land & dorp éénvormig wordt, pretparken, grootschalige recreatie, onaantrekkelijkheid van recreatie, milieubelastend, afname kleinschalige recreatie, bewoners verdwijnen, recreatie verdwijnt, ruimte voor nieuwe recreatie bijv. mega indoor skihaal, recreatiepark ,huidige recreatievormen/doelgroepen saneer je weg, geen ruimte voor klein ondernemerschap, landschap niet aantrekkelijk, verlies diversiteit, afnemend toerisme
techniek	ontwikkelen van specifieke kennis, scholing van technische vakken (ICT, Domotica), beheersing van de waterstanden: IJsselmeer, Waddenzee is nodig om het water in Friesland te beheersen
Water	kwetsbaar / afhankelijk. Risico's neemt toe, hoge kosten water beheer, zoet water vasthouden, lageren waterstanden, verdroging, inklinking , hogere kosten waterbeheer
werk	veel minder betaalde balen en management, meer vervoersbewegingen - woon/werk, transport
wonen	verlies identiteit , clustering van wonen, alleen in steden, dorpen verdwijnen, minder werkgelegenheid ,behoefte aan andere woningtypen, kleine spelers verdwijnen, grote spelers nemen alles over. , paar verdieners, samenleving draagt kosten: gezondheid, water ,leefbaarheid, etc., leefbaarheid gaat omlaag, mensen verhuizen

Scenario 2 “Gevolgen” - Opbrengst mienskipsessie oktober 2017

algemeen	kennis over omgeving meer delen met iedereen, overheid moet loslaten en vertrouwen + kennis en kunde bij de mens, greide fugels behald en bodemkwaliteit behoud, omschakelen naar bio-boeren kost hoge investeringen, minder efficiënt, versnippering van eigenaren, meer afstemming nodig tussen functies, regie gebiedsgewijs Mienskip: karakter per gebied kan je zo behouden
bestuur	waterbeheer bij centraal bestuur ,lokale water coöperaties - centraal bestuur moet loslaten - hoogtechnologisch - hoog kennisniveau bij opleidingen en water coöperaties ,kansen voor kleine gemeenschappen: coöperaties" ,mogelijkheden kleine schaal waterregulering (peilen), wie bepaald waar vernatting en verdroging is?, meer macht voor de lokale overheid - meer gemeente, minder provincie, tegenstrijdigheid: grote wateropgave versus kleinschalige aanpak, de sterksten bepalen
energie	meer coöperatie + lokaal, afstemming, positief benutten van kansen - meer draagvlak, overal van alles wat bij elk dorp verschillend - goedkoper per huishouden -

	herinvesteer in leefbaarheid, verrommeling van het landschap -gemeenschap profiteert mee - lokale coöperaties: geld blijft in gemeenschap
industrie	leren om met elkaar vraagstukken op te lossen: cooperatie gedachte, sociale cohesie - zelfverantwoordelijk, zelfredzaamheid - meer participatie arrangeren - snel kunnen anticiperen op wens van bewoners, meer draagvlak, meer betrokkenheid - wie is verantwoordelijk, wie stelt kaders? , begrip voor andere belangen ,variatie, diversiteit herkenbaar landschap: versterkt identiteit
landbouw	exclusieve, kleinschalige landbouw - biologische landbouw economisch rendabel? - export neemt af! , alleen agro industrie?, schaalgrootte: er is meer maatwerk nodig. - verandering met gelijkgestemden - naar groot/kleinschalig - keuzevrijheid - mineralen/bodem/water, coöperaties: rol van waterschap wordt anders, minder export landbouw, productiviteit stijgt maar ondernemerschap..., daken boerderijen vol met zonnepanelen - nieuwe werkgelegenheid - meer mogelijkheden voor hoger opgeleiden, meer landbouwgrond
leefbaarheid	coöperaties + sociale cohesie - , mienskip, andere inrichting grond bij particulieren: vergroening - verrommeling van landschap - buitengebied minder interessant om te wonen, kleinschaligheid versus ruimtelijke kwaliteit en andere waarden - perspectief jongeren - versterking MKB ondernemerschap
natuur	oplossingsgericht - verrommeling, door waterbeheer buurman weidevogels honger - biodiversiteit neemt toe ,ander soort natuur - zou meer biodiversiteit kunnen geven, natuur onder druk, natuur is van ons allen, wie regie? - komt niet ten goede van biodiversiteit, functievermenging natuur en overige gebruiksfuncties, missend: moeras, zachte randen wad, meegroeien met het wad, veel biodiversiteit , veehouderij en natuur in balans, verdwijnen veenweide gebieden, verdroging bosgebied - kleine waterschappen nodig, inspelen op + bevorderen ruimtelijke kwaliteit van het landschap, terug bij af, kleinschaligheid, meer wegen meer verkeer, meer mobiliteit, te weinig zekerheden, geeft pas perspectief over 30-100 jaar
recreatie	meer betrokkenheid = meer beter gastheerschap t.b.v. recreatie - recreanten genieten van gevarieerd landschap, verwachting weinig verandering maar wel vergrijzing - meer werkgelegenheid, Friesland als groene long van Nederland, te weinig overheidsregie, kleinschalige recreatie (B&B), aanbieders kunnen beter inspelen op de vraag - , geen grote nieuwe kansen voor recreatie, andere recreatie: minder watersport
sociaaleconomisch	kost veel tijd en energie van burgers .e.a. - ommekeer van individualistisch naar samenwerken. - Er komt positieve energie vrij - meer variatie, veel mogelijkheden voor iedereen, individualisme, wild west, ieder voor zich, economisch kwetsbaar
vervoer	elektrisch - - meer vervoer via water, grotere waterinfrastructuur
water	opvangen regenwater, (her)gebruiken, verzilting neemt toe / zilte teelt?, meer vernatting = andere landbouw, boden(processen) wordt steeds belangrijker - streekproducten - verdienmodel is vraagteken, dure waterbeheer maar mogelijk efficiënter per gebied/lokaal, veel kunstwerken nodig: gemalen, dijken = duur en kwetsbaar, door verscheidenheid aan waterpeilen meer diversiteit in het landschap, gezamenlijke lokale visie op eigen toekomst in de polder ,waarborg waterpeil i.v.m. houtrot
welzijn	gezondheidszorg
werken	werkgelegenheid in stad en platteland - diversiteit van werk behouden
wonen	zonder kaders: risico op verrommeling landschap - aandacht voor divers aanbod van woningen, keuze voor woonplek afhankelijk van voorzieningen, klimaatverandering: Australiërs komen hier wonen, Landbouw werkgelegenheid gaat om hoog, export industrie omlaag, meer lokale kwaliteitsproducten en minder voor de wereldmarkt - minder transport - energiebesparing - kwaliteit geeft export

Scenario 3 “Gevolgen” - Opbrengst mienskipsessie oktober 2017

algemeen	veiligheid borgen, wel grootschalig aanpakken, niet grootschalig inrichten, Fryslân wordt geclusterd ,het samen oplossen verdwijnt
economie	lijkt op de planeconomie, kwetsbare economie, veel werkloosheid als gevolg van één grote speler failliet, dictatuur van grote spelers, onderwijs: transitie = hoog kennisniveau, aansluiten op arbeidsmarkt?, centralistisch (communistische) planeconomie, innovatie vanuit alle schaalniveaus niet alleen grote spelers maar vooral kleine, wie houdt toezicht op grote spelers? ,lijkt vooral gespecialiseerde werkgelegenheid te geven, risico: monopolie van grote spelers = geringe invloed burgers, als het mis gaat, gaat het goed mis (economie = kwetsbaar), risico's voor de gezondheid (gentech)
energie	snelheid innovatiekracht meer benutten, hoger energiegebruik ,zonnepanelen op landbouwgrond of natuur???, ruimte voor innovatie door grote speler? , veel grond voor zonnepanelen, goed inpasbaar, tegenstrijdigheid productie wereldmarkt versus energieproductie
infrastructuur	transport minder over weg, meer over water, minder fijnmazig
landschap	de "menselijke maat" is verdwenen, verlies eigenheid/identiteit van landschap, verdeling landschap in monofunctionele vlakken, verlies kleinschalig karakter , minder kleine dorpen, steden groeien groter , dorpen met identiteit kans geven voor , leefbaarheid voor mens en dier is beperkt, beperkte/minder werkgelegenheid, grootschaligheid energie verminder draagvlak bevolking, energie neutraal door grote zonneparken, kansrijk voor halen duurzame energieopgave, grotere landschappelijke eenheden, kunstmatig evenwicht, geen natuurlijk evenwicht, kansen wereldwijd, verlies cultuurhistorisch landschap, diversiteit gaat achteruit binnen Friesland, sterke functionele scheiding, eentonige ruimtelijk beeld door functionele scheiding ,risico voor cultuurhistorie, Fries voelt zich hier niet thuis
natuur	verschuiving biodiversiteit door verzilting, meer natuur, betere gezondheid (schone lucht, meer bewegen) , export van kennis (kans!) , veel nieuwe natuur, afwatering door klimaatverandering, meer buitenlandse studenten door komst van nieuwe mogelijkheden van waterlandschap, woonkwaliteit dorpen borgen, uitbreiding waddengebied , vernatting + voor weidevogels, kwetsbare voedselproductie monocultuur ook voor natuur, grootschaligheid zorgt voor vershraling van het landschap. Afwisseling is nu sterke punt, Re-wilding Fryslân: wolf, zeearend, bever, pelikaan, meer natte natuur geeft meer ruimte voor (oorspronkelijke) moerassoorten, ganzen, eenden, roerdomp, weide vogels, gebiedsvreemde , kansen voor instandhouding veenweide gebied, eentonig bij schaalvergroting, grootschalig landschap (afname kleinschaligheid), verlies van historisch Fries landschap / Friese identiteit , vergroting kwelders = meer natuur, wie gaat het onderhoud betalen? Economisch belang nadeel, verminderde biodiversiteit
wonen & gemeenschap	dorpen/kernen: inbreng inwoners en leefbaarheid beïnvloed, sociale cohesie en burger initiatief neemt af, sociale leefomgeving: karakter landschapsdorpen en dorpshuizen en verenigingsleven verandert, weinig geld voor voorzieningen nodig / financieel voordeel, matcht moeilijk met kleine dorpsgemeenschap, staat ver van Friesland af qua identiteit
recreatie	robuuster = sterker, eentonigheid aantasting landschap, nieuwe recreatievormen, veel meer virtual reality, onderscheidend vermogen Friesland (ver..) op het gebied van recreatie en toerisme, grotere natuurgebieden geeft ook meer ruimte voor recreatie, verlies van traditionele recreatie, ruimte voor nieuwe recreatie, recreatie en natuur bijten elkaar (hoeft niet!), afname toeristen die specifiek voor Fryslân kiezen ,grote "natte" recreatieparken ,meer waterrecreatie ,te hoge verwachtingen opbrengsten recreatie , schaalvergroting recreatie, één resort voor watersport, toeristen uit hele wereld, hotel met 1000 kamers , meer recreatie vanwege grotere natuurgebieden, die langer blijven ,meer water recreatie

landbouw	voldoende vraag naar zilte landbouw producten?, andere landbouw producten, andere eetpatronen, minder bodendaling (veen & klein) , vermindering traditionele gewassen, afname oppervlakte huidige landbouw, grondgebied wordt minder (minder landbouw, minder woonlocaties), minder kansen voor kleinschalige landbouw, landbouw leverancier biobased/ circulaire economie, Efficiënt, innovatieve landbouw in nieuwe takken , agrariërs kunnen samenwerken, coöperatie . Vee en akkerbouw samenwerken akkerbouw , afstand tot voedsel (waar het vandaan komt) wordt groter, andere type bedrijven, nieuwe mogelijkheden voor natuur inclusieve landbouw, overgeleverd aan paar grote voedsel producten zoals Monsanto, innovatieve kennis = voorwaarde, verdienmodel moet op orde, bodemvruchtbaarheid is aandachtspunt, multinationals worden de baas, megabedrijf betekent import veevoer, grotere kans op ziekte en plagen : grotere risico's , huidige landbouw gaat er sterk op achteruit, landbouw / veeteelt, biologisch> , risico's voor de landbouw: water moet ergens heen, economische waarde weegt niet op tegen bijdrage landbouw, krimp landbouwgrond rond natte gebieden ,ruimte inrichten voor meer wat in natte tijden bijv. veengebied - minder CO2 uitstoot, veenweide vergt daadkracht en maatwerk, grootschalige landbouw op hogere zandgronden ,minder lokale activiteit door grootschalige landbouw, zilte akkerbouw - intensivering landbouw, verdwijnen familiebedrijven, imago van de sector i.v.m. vergroten afstand boer-burger
veiligheid	meebewegen land-water-zee, landbouwgrond wordt opgeofferd voor veiligheid
verkeer	centralisatie (fijnstof), nieuw infrasysteem, waterinfrastructuur: ontbreekt/transport water vooral als ..
water	dijkgraaf wordt waterkoning
werkgelegenheid	dorpen opruimen (ruimte voor landbouw, natuur, enz) meer wonen in steden, structuur landschap verdwijnt, ruimtelijke kwaliteit onder spanning, duidelijke zonering ,lopende band werk, profit komt elders, niet in gebied, geen baten burger geld naar Trump
wonen	huizen aanpassen op nattere omstandigheden, woon-werkverkeer over water, woonlandschappen ontbreken: waterwonen bijv.? , waar wonen de Friezen? , friezen trekken weg (krimp geen probleem meer) ,gevolg van grootschaligheid is minder betrokkenheid bevolking, gevolgen cultuurhistorie, nieuwe woonvormen natte gebieden (waterwonen) , gevolgen voor gezinsbedrijven n.a.v. industrialisering , leegloop van dorpen, bevolkingskrimp, verhuizen naar hoge gebieden, sociaal-maatschappelijke armoede

Scenario 4 “Gevolgen” - Opbrengst mienskipsessie oktober 2017

algemeen	vraagt om mentaliteitsverandering van bewoners, innovatie centraal, geeft ongedachte kansen, meer biodiversiteit - niet alleen recreatieland, minder afhankelijk en meer zelfvoorzienend, bevorderen van "organisch denken" en handelen met/door, ontwikkeling i.p.v. tegengaan, ondernemerschap = moeilijk --> uitdagend, minder kwetsbaar voor klappen = flexibeler, minder overheidssturing = dus meer gedoe, minder afhankelijkheid door zelfvoorziening, meer mensen kunnen eten (werk) minder worden echt rijk, minder overheidssturing = meer gedoe ,wonen op hooggelegen gebieden, uitwerking scenario verschilt van waar je zit: zand/hoog, veen lage midden, klei/kust, hoge kosten van het kustlandschap
duurzaamheid	coöperatie bestuur binnen regio, geen overheid, geen ambtenaren, geen omgevingsvisie, kleinschalige zelfvoorziening, samenleving met pech & risico, geen verzekeringen, verandering van huidige identiteit van Fryslân, overstromingen, veiligheid mensen, vergt hoog aanpassingsvermogen van de mens, landschap --> nieuwe identiteit, nieuwe terpen en vluchtheuvels voor mensen, vee & fauna, onveilig. "beangstigend voor de mens", vergroten kennis watertechnologie (experimenteren??), bebouwing aanpassen op natte situaties + transport, boomwallen, de Walden, verdwijnen, zelfvoorzienend energie & voedsel, adaptief, flexibel landschap

energie	Dorpswindmodels, ontstaan energie coöperaties, vervoer over water,
landbouw	verandering van de landbouw, te veel water, verzilting landbouw, verandering landbouw, overstromingsgevaar, areaal landbouw neemt af. Agro-diversiteit neemt toe. Andere landbouw, Holwerd aan Zee: laat zien dat landbouw, zilte teelt, zilte natuur hand in hand gaat, minder boeren/agrariërs, meer vissers/jagers/verzamelaars (toeristen?), jongeren blijven want je moet heel flexibel zijn, Fryslân moet geen proeftuin watertechnologie worden, onbeheersbaar, verdienmodellen ontwikkelen: CO2 / alternatieve teelten, kleinschaligheid, bijv. biokoeien?, kleinschalig is nog niet biologisch, minder intensieve bedrijven, nicheproducten met hogere kwaliteit, meer burger betrokkenheid, sommige intensieve boeren krijgen met moeilijk, biologische producten: kleinschalig, meer werk, meer biodiversiteit = positief voor landschap, nieuwe gewassen en soorten bijvoorbeeld vissen ,ruimte voor klein innovatieve ondernemerschap, wat is kleinschalig boeren bedrijf? 100koeien?, bevorderen "organisch" denktank. Meebewegen met/door ontwikkeling ipv tegengaan, meer natuur inclusieve landbouw, kwelders als testgebied (recreatie, landbouw, energie) , beperkte teel van zilte landbouw mogelijk, natte teelt, lisdodde riet, kansen voor nieuwe landbouw en einde huidige, veel traditionele landbouw zal verdwijnen
landschap	oorspronkelijk (terpen) landschap herstelt = kostbaar, landschap past zich aan, eigenzinnigheid, verschuiving van natuurterreinen, oude water systemen terug, meer verbindingen tussen natuurgebieden, meer regionale karakteristieken, behoud van cultuurhistorisch (landbouw) erfgoed, getijdenenergie (eb-vloed, zoet-zout), dorpsmolens voor energie, zonne-energie alleen op daken, meer diversiteit , herkenbaarheid landschap versterken, 2 verschillende landschappen
natuur	meer zilte natuur, meer biodiversiteit, ecologie = economie, geen waterprovincie van maken, geen opvang zoetwater, er dreigt tekort, meer verzilting minder (biologische) landbouw, meer water, minder (biologische) landbouw, natuur kunstmatig, biomassa / slib groei, meer gevarieerd, meer ruimte - positief voor recreatie, meer grutto's en andere weidevogels, meer bomen - trekt water aan - houdt CO2 vast, verzilting door heel Friesland, aanpassingen bestaande bebouwing en infrastructuur zijn enorm = onbetaalbaar, verkleinen weidevogellandschap, mensen verhuizen naar hogere zandgronden, menselijke maat , opvangprovincie voor vluchtende Randstedelingen, ook veel woongebieden liggen nu onder boeren peil. Hoe houden we daar de voeten droog? , grotere variatie in biodiversiteit, landschap, verandering herkenbare landschap als gevolg van omarming meer water
recreatie	heel goed netwerk want veel kennis nodig voor innovatie + nieuwe markten - prioriteit bij agrarisch sector, nieuwe doelgroep toeristen: kust, kwelder, kunst liefhebbers, in hoeverre past recreatie bij agrarische activiteiten? , wildernis beleving, ecotoerisme ,recreatie met campers, rustzoekers, dorpen weg, meer water, divers recreatie aanbod, grotere diversiteit aanbod recreatie, meer bootjesmensen, hogere kwaliteit van de omgeving voor toeristen, meer voet en fietspaden = nu niet toekomstbestendig - innovatie in alternatieven, grote recreatie, economische - , vergroten botenbouwsector, is er meer waterrecreatie naast andere vormen zoeken, amper dieren en planten door verzilting, recreatievaart uitbreiden nieuwe verdienmodellen
vervoer	transport via water, elektrisch, overal energie opwekken ,voedselketen korter, minder verkeersbewegingen
water	minder co2 uitstoot in veenweide gebieden door hogeren waterstand, kleinschalig wateropslag in kleine gebieden bv in ecologische graslandgebieden, oppervlak voor landbouw, recreatie enz wordt minder, druk op waterberging, zonder kunstmatig pijl: natuurlijk van hoog naar laag, strijd over water(peil), bemaling blijft nodig, meer transport over water, betere beheersing van water (minder wateroverlast), toenemende kans op rampen

welzijn	meer rust, groter Bruto Fries Geluk, eigen zeggenschap per dorp/gemeenschap over bijv. energievoorzieningen, meer eigen verantwoordelijkheid ,diversiteit in gemeenschappen, kleine gemeenschappen krijgen overlevingskansen
werken	extra kansen, kennis = delen, nieuwe vormen van ondernemerschap. , nieuwe werk- en woonvormen op het water, hoge kosten om ophogingen te onderhouden, nieuwe beroepen, gouden tijden voor binnenvisserij, aandacht voor cultureel erfgoed, aantrekkelijk vestigingsklimaat, groot economisch potentieel, goed woon- en leefklimaat, economische activiteiten moet mogelijk blijven. Het is de drijfveer waar Fryslân op draait, meer mogelijkheden voor teelt biobrandstof, grootschalig = kwetsbaar (risico!), kleinschalige experimenteerruimte, ruimte om te ontwikkelen, andere vormen van werkgelegenheid, minder woonruimte, behoud kleinschalige familiebedrijven ,urbanisatie

BIJLAGE 4: DE “INDRUK” DIE DE MIENSKIP GEEFT

Het Mengpaneel Fries Platteland is opgebouwd aan de hand van de thema's en dilemma's die binnen het Omgevingslab Fries Platteland naar voren kwamen. Bij deze thema's en dilemma's zijn steekwoorden gegeven die direct afkomstig zijn uit de opbrengst van de Omgevingslabs Fries Platteland. Als deze in ronde 2 van het Omgevingslab Fries Platteland als wenselijk zijn aangemerkt staat er een (+) voor, als deze als onwenselijk zijn aangemerkt staat er een (-) voor.

NATUUR	
1. Grote, aaneengesloten gebieden +robuust, herkenbaar, beleefbaarheid -samenstelling flora en fauna verandert	1. Netwerkstructuur
2. Functies scheiden -saai/beleving	2. Verweven functies +beleving -meer afstemming
3. Biodiversiteit neemt af	3. Biodiversiteit neemt toe -gebiedsvreemde soorten
4. Verdroging -slecht voor bosgebieden	4. Vernatting -einde veenweide? +meer ruimte voor (oorspronkelijke) moerassoorten, ganzen, eenden, +aanpassen huizen / water wonen / terp wonen -er ontstaan risicogebieden -samenleving met pech & risico (geen verzekeringen?)
5. Gezondheid voor flora & fauna	5. Gezondheid voor mens
6. Waardevol	6. Waardegevend: bruikbare grondstof / ecosysteemdienst +biomassa +slibgroei -beleefbaarheid
7. Cultiveren / parklandschap (“de-wilding”)	7. “Re-wilding” +toerisme, recreatie

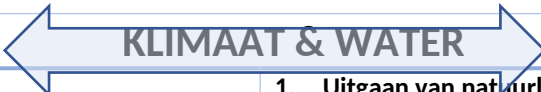
RECREATIE & TOERISME	
1. Massa	1. niche
2. Focus, clustering	2. spreiding
3. Grootchaligheid ('grote trekkers')	3. Kleinschalig
4. Permanent	4. Pop-up/tijdelijk
5. Virtual reality (=plaats onafhankelijk)	5. Augmented reality (=plaats afhankelijk)
6. Routes & arrangementen (verbinden, vermarkten)	6. Ontwikkeling fysiek aanbod (Verbeteren, vernieuwen, toevoegen) +grote natuur, meer water
7. Entertainment (=plaats onafhankelijk)	7. Gebiedsgericht (=plaats afhankelijk) +natuur +water
8. Waterrecreatie	8. Recreatie op land
9. Internationale markt/oriëntatie	9. Lokale-regionale markt/oriëntatie

LANDSCHAP	
1. Harde kustlijn +veiligheid, vertrouwen	1. Zachte overgang -nieuwigheid

+voorspelbaarheid/verrassingsvrij +beheersbaar -landschapsbeleving -hoge kosten van eindeloos ophogen	-onvoorspelbaarheid/verrassing -onbeheersbaar +vergroting waddengebied/-gevoel -risicogebieden -samenleving met pech & risico (geen verzekeringen?) -overstromingen/ veiligheid mensen -kwelders als testgebied: recreatie, landbouw, energie
2. Functies scheiden -monotone landschappen -verlies eigenheid (identiteit) +duidelijke zonering	2. Verweven functies -vele (grond)eigenaren -complexiteit / afstemming -kans op verrommeling +recreatie
3. Monotoon landschap -woonomgeving -cultuurhistorie	3. Afwisselend landschap +woonomgeving
4. Woonlandschap / beleefomgeving	4. Productielandschap / industrieel landschap
5. Statisch landschap +zekerheid -schijnveiligheid -volhoudbaarheid twijfelachtig	5. Dynamisch landschap / adaptief landschap +experimenteerruimte +ruimte voor innovatie = "open einde" -ondernemerschap nodig -mentaliteitsverandering -vergt hoog aanpassingsvermogen (= nieuwe identiteit/eigenzinnigheid!) + "Holwerd aan Zee" -onbeheersbaar

	
1. Diversificatie / multifunctioneel -minder boeren +meer vissers, jagers, kwekers, verzamelaars + toeristen?	1. Monocultuur / monofunctioneel
2. Wereldmarkt	2. Regionale ketens +minder afhankelijk +zelfvoorzienend +kwaliteitsproducten -meer mensen werk, minder echt rijk
3. Nieuwe opkomende vormen -zilte teelt, natte teelt, lisdodde riet -economisch vitaal / verdienmodel / marktvraag voldoende (andere eetpatronen)? +innovatieve kennis = voorwaarde +CO2 opslag/CO2 reductie +energieproducten (=daken benutten)	3. Traditionele vormen behouden/koesteren +kennisbasis, tradities +investeringen ('sunk costs') +efficiënt
4. Natuur-exclusief	4. Natuur inclusief
5. Regeneratie: ingrepen	5. Degeneratie: uitputting van de grond
6. Extensieve landbouw +minder bodemdaling	6. Intensieve landbouw -bodemkwaliteit
7. Biologisch-ecologisch -economisch haalbaar	7. Industrieel (gentech) -afstand tot voedsel wordt groter -klein aantal grote (int.) spelers -multinationals worden de baas -import veevoer -gezinsbedrijven
8. Kleinschalig -kleinschalig is nog geen bio/eco(!) -nicheproducten aan de man brengen? -lokale/regionale ketens?	8. Grootschalig +efficiënt -effect van plagen groter -menselijke maat
9. Schaalverkleining	9. Schaalvergroting

	-Hebben we op termijn überhaupt kans tegen VS, Rusland, Ukraine? -productiviteit stijgt, maar ondernemerschap....? -meer landbouwgrond nodig -verlies cultuurhistorisch landschap -waterafvoer, water moet ergens heen (daarom op hogere zandgronden?) -afname familiebedrijven -afstand tot burger = negatief voor imago
10. Gebiedscoöperaties -impact op waterschap +dicht bij de mensen +sociale cohesie + "samen oplossen" saamhorigheid	10. Ketenbeheersers -op afstand van mienskip -burgerij: geen binding met landbouw -onbalans in macht/kracht door grote spelers
11. Cottage Industries	11. VABs

	
1. Uitgaan van technische oplossingen/processen	1. Uitgaan van natuurlijke oplossingen/processen
2. Centraal +efficiënt -sterksten bepalen	2. Lokaal (coöperaties, individuen) -hoog kennisniveau -opleidingen -problemen verschuiven naar buurman (hoog/laag peil, houtrot) -duur -veel kunstwerken nodig +meer diversiteit in landschap door wisselende waterpeilen
3. Grote wateropgave	3. Kleinschalige oplossingen
4. Water afvoeren / regionaal opslaan -bassins, overstroomgebieden, in Veenweide bijv. voor CO2 afname	4. Water vasthouden / lokaal opslaan
5. Tegengaan van gevolgen	5. Omarmen van gevolgen: vernatten, verdroging verzilting -bruikbaar grondoppervlak wordt minder
6. Fossiele brandstoffen	6. Herwinbare, duurzame bronnen

	
1. Nieuwe opkomende vormen -kost geld -gentecht: veiligheidsissue, ethiek +Circulaire economie – landbouw als leverancier grondstoffen	1. Traditionele vormen behouden/koesteren +kennisbasis, tradities +investeringen ('sunk costs')
2. Nieuwe beroepen	2. Verdwijnde beroepen
3. Gespecialiseerde kennis +hoogopgeleiden +trekken/behouden jongeren	3. Diversificatie +ook kansen voor laagopgeleiden
4. Ambacht	4. Automatisering / robotisering
5. Grootchalig is kwetsbaar -onbalans in macht/kracht door grote spelers -op afstand van (invloed van) burgerij	5. Grootchalig is efficiënt
6. Kleine (mkb, familie) bedrijven	6. Grote internationale spelers
7. Schaalvoordeel komt bij burger terecht	7. Schaalvoordeel komt bij bedrijf terecht
8. Ketenbeheersers	8. Gebiedscoöperaties

-op afstand van mienskip -burgerij: geen binding met landbouw -onbalans in macht/kracht door grote spelers	+dicht bij de mensen +sociale cohesie +"samen oplossen" saamhorigheid
9. Jongeren	9. Ouderen
10. Klein aantal grote werkgevers	10. Brede basis kleine MKBers

ENERGIE	
1. Langzame transitie -kleine stappen	1. Snelle transitie +grote klap
2. Afhankelijk van andere partijen	2. Zelfvoorzienend
3. Opbrengsten naar energiebedrijven	3. Opbrengsten naar gemeenschappen (individueen, coöperaties)
4. Grootchalig, geclusterd (windparken, zonneparken) +energie neutrale regio -minder draagvlak burgerij	5. Kleinschalig, verspreid (losse windmolens, ieder een zonnepaneel) +energie neutrale gebouwen
5. Fossiele brandstoffen	6. Duurzame bronnen: wind, water, zon +nieuwe werkgelegenheid

LEEFBAARHEID	
1. Vitale dorpen	1. Krimpende dorpen
2. Voorzieningen (+nieuwbouw) centreren in kernen +efficiëntie -verenigingsleven in dorpen	2. Voorzieningen (+ nieuwbouw) in dorpen +verenigingsleven in dorpen
3. Gedwongen zelfredzaamheid	3. Gekozen zelfredzaamheid
4. Grote transportaders (wege, OV)	4. Fijnmazige structuur (wegen, OV) +recreatie
5. Nieuwe bewoners (migranten, int. Studenten)	5. Vertrekkende bewoners

GOVERNANCE	
1. Centrale sturing +slagkracht / daadkracht	1. Gebiedsgericht/zelfvoorzienende dorpen -toename complexiteit: meer gedoe
2. Monopolies	2. Keuzevrijheid
3. Sturing +samenhang	3. Laissez faire / ieder voor zich +ruimte voor experiment -kans op verrommeling
4. Zeggenschap / betrokkenheid bij organisaties	4. Zeggenschap / betrokkenheid bij bewoners
5. Vertrouwen & overlaten	5. Wantrouwen & controleren
6. Kennis & informatie toegankelijk voor selectieve groep	6. Kennis & informatie toegankelijk voor ieder

BIJLAGE 5: OPBRENGST POP-UP WORKSHOPS JONGEREN

Jongeren waren relatief ondervertegenwoordigd bij de bijeenkomsten van het Omgevingslab Fries Platteland. Er is daarom besloten om jongeren actief te benaderen door middel van pop-up workshops op locatie. Studenten van de opleiding Leisure Management van NHL Stenden Hogeschool zijn gevraagd om de workshops vorm te geven, uit te voeren en verslag te leggen. De pop-up workshops zijn op HBO en MBO instellingen gehouden, op 10 oktober 2017 tijdens de internationale dag voor de duurzaamheid, en hebben daarmee input opgeleverd van jongeren van NHL Hogeschool, Stenden Hogeschool NHL, Van Hall Larenstein, Nordwin College en Friesland College.

De pop-up workshop bestond uit twee delen: postervragen en een enquête. De postervragen luiden “wat kan volgens jou het Friese Platteland van 2030 beïnvloeden?” om oorzaken te achterhalen en “Hoe ziet volgens jou het Friese Platteland er in 2030 uit” om gevolgen te achterhalen. De enquête bestond uit een 10tal vragen (zie onderstaande tabellen) over hoe jongeren denken dat de toekomst van het Friese Platteland er uit ziet en hoe zijn willen dat deze er uit ziet.

Wat in de resultaten opvalt is dat ..

- ...jongeren op de vraag: ‘Wat zijn volgens jou belangrijke onderwerpen voor het Friese Platteland van de Toekomst?’ als top 3 antwoord geven: 1.) schaalvergroting van bedrijven met als gevolg meer ruimte voor bebouwing, energieproductie en minder ruimte voor natuur, 2.) klimaatveranderingen met als implicatie het toenemend belang van duurzaamheid en het omarmen van water voor gebruiksfuncties als recreatie en waterwonen, 3.) toename toerisme met als gevolg een toenemende toeristenstroom en toenemende ruimtevrage voor faciliteiten.
- ...jongeren verwachten dat dat klimaatverandering zeer veel aandacht gaat krijgen, dat de landbouwsector grootschalig wordt terwijl de meeste jongeren willen dat het gelijk blijft, dat recreatie grootschaliger wordt, dat natuurgebieden kleinschaliger worden terwijl zij willen dat het grootschaliger wordt.

Uitslagen enquête, per vraag

Uitslagen enquêtes 10 oktober 2017		Antwoordmogelijkheden				
Enquetevragen		a	b	c	d	e
1. Hoe verwacht jij dat de landbouwsector (akkerbouw, tuinbouw en grasland) van Friesland er uit gaat zien in 2030?		14	83	70	50	8
2. Hoe verwacht jij dat de recreatie van Friesland eruit gaat zien in 2030?		15	92	88	27	3
3. Hoe verwacht jij dat het natuurgebied van Friesland eruit gaat zien in 2030?		17	59	63	76	10
4. Hoe verwacht jij dat de bedrijven eruit gaan zien in 2030?		38	105	43	24	14
5. Hoe wordt er volgens jouw verwachting omgegaan met klimaatverandering in 2030?		36	91	37	44	15
6. Hoe wil jij dat de landbouwsector (akkerbouw, tuinbouw en grasland) van Friesland er uit gaat zien in 2030?		23	71	91	37	3
7. Hoe wil jij dat de recreatie van Friesland eruit gaat zien in 2030?		29	89	79	25	2
8. Hoe wil jij dat het natuurgebied van Friesland eruit gaat zien in 2030?		57	90	46	22	10
9. Hoe groot zou jij willen dat de bedrijven van Friesland eruit gaan zien in 2030?		17	49	101	47	10
10. Hoe wil je dat er in 2030 omgegaan wordt met klimaatverandering?		94	88	28	7	7

- Bij vraag 1-4 en 6-9 staat A voor grootschalig en E voor kleinschalig
- Bij vraag 5 en 10 staat A voor veel aandacht en E voor weinig aandacht.

Uitslagen enquête, per vraag vergelijking verwachten/willen.

Uitslagen enquetes 10 oktober 2017		Antwoordmogelijkheden				
Enquetevragen		a	b	c	d	e
1. Hoe verwacht jij dat de landbouwsector (akkerbouw, tuinbouw en grasland) van Friesland er uit gaat zien in 2030?		14	83	70	50	8
6. Hoe wil jij dat de landbouwsector (akkerbouw, tuinbouw en grasland) van Friesland er uit gaat zien in 2030?		23	71	91	37	3
2. Hoe verwacht jij dat de recreatie van Friesland eruit gaat zien in 2030?		15	92	88	27	3
7. Hoe wil jij dat de recreatie van Friesland eruit gaat zien in 2030?		29	89	79	25	2
3. Hoe verwacht jij dat het natuurgebied van Friesland eruit gaat zien in 2030?		17	59	63	76	10
8. Hoe wil jij dat het natuurgebied van Friesland eruit gaat zien in 2030?		57	90	46	22	10
4. Hoe verwacht jij dat de bedrijven eruit gaan zien in 2030?		38	105	43	24	14
9. Hoe groot zou jij willen dat de bedrijven van Friesland eruit gaan zien in 2030?		17	49	101	47	10
5. Hoe wordt er volgens jouw verwachting omgegaan met klimaatverandering in 2030?		36	91	37	44	15
10. Hoe wil je dat er in 2030 omgegaan wordt met klimaatverandering?		94	88	28	7	7

- Bij vraag 1-4 en 6-9 staat A voor grootschalig en E voor kleinschalig
- Bij vraag 5 en 10 staat A voor veel aandacht en E voor weinig aandacht.

Uitslagen enquête, antwoorden genoteerd per school.

Friesland College					Nordwinn College					Stenden Hogeschool				
Antwoordmogelijkheden					Antwoordmogelijkheden					Antwoordmogelijkheden				
a	b	c	d	e	a	b	c	d	e	a	b	c	d	e
4	37	21	16	4	3	23	21	8	1	7	23	28	26	3
4	34	34	9	1	3	26	25	2	0	8	32	29	16	2
5	23	18	30	6	4	15	19	18	0	8	21	26	28	4
14	41	18	5	4	5	32	12	6	1	19	32	13	13	9
8	32	18	17	7	8	26	8	14	0	20	33	11	13	8
13	29	33	6	1	4	15	27	8	2	6	27	31	23	0
12	32	32	5	1	8	16	24	8	0	9	41	23	12	1
24	33	19	3	3	18	25	9	4	0	15	32	18	15	7
9	21	37	12	3	2	7	32	12	3	6	21	32	23	4
32	35	8	1	6	24	19	11	2	0	38	34	9	4	1

BIJLAGE 6: AAN DEZE RAPPORTAGE WERKTEN MEE

Onderzoeksgroep van het European Tourism Futures Institute (ETFI), NHL Stenden Hogeschool

Dr. Stefan Hartman

Dr. Albert Postma

Wyb de Boer

Tjeerd Zandberg

Bram Kruijt

Sandra Roorda

Ben Wielenga

Projectgroep Omgevingslab Fries Platteland

J. Grijpstra – Provincie Fryslân

S. Stevens – gemeente Opsterland, vertegenwoordiger namens de Friese Gemeenten

M. Brinkhuis – it Wetterskip Fryslân

Met medewerking van: M. Kroese, H. Gerlofs, N. Nijp

Klankbordgroep Omgevingslab Fries Platteland

A. de Vries – Friese Milieufederatie

W. Bosma, Wilbert – Gemeente Het Bildt

J. van Dijk – Gemeente Franekeradeel

A. Kramer – Gemeente Opsterland

G. Huttinga – DDFK Gemeenten

C. Wagstaff-Schouten – Gemeente Leeuwarden

W. Jans – Gemeente Smallingerland

A. Dam – Gemeente Tietjerksteradeel

E. Bakker – Provincie Fryslân

D. Visser – Gemeente Tietjerksteradeel

W. Terpstra – Gemeente Het Bildt

H. Runia – Gemeente Harlingen

J. Blommers – Gemeente Leeuwarden

A. Kalma-Reinders – De Waddeneilanden.nl

F. Wouda – LTO Noord

H. Kloosterziel – Provincie Fryslân

J. van Rijen – Wetterskip Fryslân

W. de Vries – DDFK Gemeenten

F. Carpentier – Gemeente De Fryske Marren

S. Faber – Gemeente Sudwest Fryslan

G. Klont – Gemeente Achtkarspelen.nl

N. de Visser – Gemeente Sudwest Fryslan

E. Gommers – Gemeente Smallingerland

M. Duiven – Gemeente Sudwest Fryslan

Deelnemers Omgevingslabs Fries Platteland

350 deelnemers uit de mienskip

Deelnemers pop-up workshops

225 deelnemende jongeren

Organisatoren pop-up workshops - studenten NHL Stenden Hogeschool

J. Breek

M. Hofstra

J. Meijer